

Χίος – Μυτιλήνη – Σύρος – Ἀθήνα Γιάννενα – Ἀργοστόλι

ΜΕΡΙΚΟΙ ΜΕ ΠΡΟΤΡΕΠΟΥΝ νά κυκλοφορήσω σέ βιβλίό τούς στίχους τῶν τραγουδιῶν μου καί γενικότερα τήν ποίηση πού κατά καιρούς ἔχω μελοποιήσει. Ὅταν τελικά πρὶν ἀπὸ λίγο καιρό εἶδα μπροστά μου συγκεντρωμένο σχεδόν ὅλο τό «ὕλικό», πρὶν προχωρήσω στήν ἐκδόσή του – πού κι ἐγὼ ἀρχίζω νά τή θεωρῶ χρήσιμη γιά ὅσους, κατά κάποιον τρόπο, τούς συγκίνησε τό ἔργο μου– σιγά σιγά, μπῆκα στή σκέψη νά διηγηθῶ τήν ἱστορία τοῦ κάθε, ἂν εἶναι δυνατό, τραγουδιοῦ, τοῦ κάθε μελοποιημένου ἔργου. Αὐτό ὅμως μέ ὀδήγησε –ὅταν ξεκίνησα νά γράφω γιά τόν Ἐπιτάφιο– στό συμπέρασμα πώς πρέπει νά γίνουν δύο παράλληλες ἐκδόσεις: στή μία οἱ στίχοι καί τά ποιήματα· στήν ἄλλη ἡ δική μου ἀφήγηση. Γιά τή δεύτερη ὑπῆρχε ἓνα πρόβλημα. Ἡ ἱστορία τῶν τραγουδιῶν μου ταυτίζεται μέ τήν ἱστορία τῆς ζωῆς μου. Τί ἔπρεπε λοιπόν νά κάνω; Νά γράψω κατά κάποιον τρόπο τά «ἀπομνημονεύματά» μου; Ὁχι! Θά περιοριστῶ, ἀποφάσισα, μόνο στά τραγούδια καί σέ ὅσα συμφωνικά βασίζονται σέ ποιητικά κείμενα. Ἔτσι, στό βιβλίό αὐτό ὁ ἀναγνώστης δέν πρόκειται νά μάθει πολλά πράγματα γιά τήν ὑπόλοιπη πλευρά τῆς ζωῆς μου. Ἀπό τήν κοινωνική καί πολιτική δράση μου, τή συμμετοχή μου στά γεγονότα, ιδιαίτερα ἀπὸ τό 1940 ὡς τίς μέρες μας. Καί πιό γενικά γιά τίς σκέψεις, τίς ἰδέες, τίς ἀπόψεις πού ἦταν ὀδηγοί μου ὅλα αὐτά τά χρόνια καί πού, ἀπὸ τά 1963 ὡς σήμερα, συνδέονται πολύ στενά μέ τίς πολιτικές ἐξελίξεις στή χώρα μας, θά περιγράψω μόνο τόν «ἀνθό»...· τουλάχιστον αὐτή τή στιγμή, πού τή νιώθω σάν ἀόριστη, δηλαδή σάν κάποια στάση στήν πορεία τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ –περιμένοντας νά κατασταλαῶν μέσα του γεγονότα καί ἰδέες– προκειμένου νά ἀποφασίσει νά πάρει ὁ ἴδιος, ὅπως παλιά, κάποια θετική καί γι' αὐτό ἱστορική πρωτοβουλία. Γιατί τώρα στέκεται ἀδρανής, ἐδῶ καί πολλά χρόνια. Ἴσως γιατί κάθε τόσο τόν κολλᾶνε μέ τό γάντι στόν τοῖχο καί τοῦ λένε: «Κοίταξε τή

δουλειά σου, ἐμεῖς θά σέ νταντεύουμε...». Κι αὐτός παριστάνει τό χαϊδεμένο μωρό καί πιπιλίζει τόν ἀντίχειρά του... Σέ τέτοιες, λοιπόν, στιγμές τό καλύτερο πού ἔχεις νά κάνεις εἶναι νά ἐξαφανιστεῖς, νά μήν προκαλεῖς καί νά ἐρεθίζεις. Καί προπαντός νά μή θίγεις τά κακῶς κείμενα.

Τώρα πού γράφω τίς γραμμές αὐτές εἶναι Αὐγούστος τοῦ 1985. Εἶμαι στό Βραχάτι καί εἰσπνέω σάν τόν Δία τήν καπνιά πού κατεβαίνει ἀπό τήν ὄρεινή Κορινθία. Τέσσερα μέτωπα φωτιᾶς ἔχουμε στήν περιοχὴ μας. Δέν εἶναι παῖζε γέλασε. Κάπου ἕκατό σ' ὄλη τήν Ἑλλάδα. Μήπως αὐτή ἡ βιβλική καταστροφή νά 'ναι συμβολική; Τό ὀλοκαύτωμα, ἄς ποῦμε, τοῦ ρωμαίικου, τῆς ρωμισούνης, ἐπὶ τό ποιητικότερον; Κι ἀπ' τήν ἄλλη μεριά, οἱ κάθε λογῆς ὑπεύθυνοι, συμπολίτευση-ἀντιπολίτευση, νά δροσίζονται στίς ἀκρογιαλιές καί στά νησιά, σάν τόν Νέρωνα πού παρακολουθεῖ ἀτάραχος νά καίγεται ἡ Ρώμη. Τί Ρώμη, θά πεῖς, τί ρωμισούνη. Τί Νέρων καί τί αἶρων τάς ἀγάπας τοῦ λαοῦ. Ἄς γίνει ρημαδιό λοιπόν. Ἀκόμα καί οὔφο νά κατέβαιναν στήν Ἀττική, ἐμεῖς τή δουλειά μας. Δηλαδή δέν συμβαίνει τίποτα, δέν τρέχει τίποτα, δέν γίνεται τίποτα. Καί ποιάν ἀντίσταση ἔκανε ὁ Σάκης Καραγιωργας, πού κηδεύεται αὔριο; Καί γιά ποιόν ἔκανε τήν ἀντίσταση; Καί ἐναντίον ποιανῶν; Καί πού εἶναι ὅλοι αὐτοί οἱ ὑπέρ καί οἱ κατά; Ἀπό μνημόσυνα καί παχιά λόγια ἄλλο τίποτα ἢ τηλεόραση. Τήν κοιτάζω καί σκέφτομαι, τί τέρας ἀλήθεια – σάν νά μοῦ λέει: «πέθανε ἐσύ καί θά δεῖς!». Ἄσε τό ἄλλο, δηλαδή ὑπῆρξε τάχα ἀντίσταση; Ὑπῆρξε χούντα; Ὑπῆρξε ξένη κατοχή καί ντόπια Μακρονήσια; Ὑπῆρξε Ἀσφάλεια; Καί γιατί τάχα, ἀφοῦ τόσο ὠραῖα τά 'πιασα ὅλα καί τά εἶπα στόν Ἥλιο καί τό Χρόνο, δέν κάθισα μετά στ' αὐγά μου; Τί τά 'θελα ὅλα ἐκεῖνα τά περιττά; Δέ μοῦ τά 'λεγε ἐξᾴλλου καί ὁ Ἀναγνωστάκης καί οἱ ἄλλοι «μαστροποῖ ποιητές»; Κοιτάζτε τί μοῦ ἔστειλε ὁ ἀθεόφοβος στό Παρίσι στά 1973, νά τοῦ τό μελοποιήσω, καί γιά νά μή μοῦ διαφύγει, ὑπογράμμιζε: «Σέ ἀφοροῦν»: «Κι ἴσως κανεῖς δέ σέ προσμένει νά γυρίσεις...». Καί τό ἄλλο: «Οἱ μελλούμενοι ποιητές δέ ζοῦνε πιά...». Ἄντε λοιπόν νά παλέψεις γιά τό καινούργιο... Καί πού πάλεψα, τί ἔμεινε; Τό ἀγκάλιασμα, πού λέει κι ὁ Ρίτσος...

Ἐλεγα λοιπόν ὅτι δέν εἶναι τῆς στιγμῆς νά τά ποῦμε ὅλ' αὐτά. (Εἶναι παραλήρημα), μοῦ εἶπε κάποιος φίλος, διαβάζοντας κάτι πρόχειρες σημειώσεις σχετικές μέ κάποια πρόσφατα γεγονότα. Ἡ ἀλήθεια λοιπόν εἶναι παραλήρημα! Δηλαδή θά πρέπει νά εἶσαι βαριά ἄρρωστος, νά 'χεις πυρετό 41 καί νά κουβεντιάζεις πιά μέ τούς ἀγγέλους γιά νά πεῖς τήν

(«ἀλήθεια») μέσα στο παραλήρημά σου... Λείπει μόνο ἡ θειά σου, ἡ ἀδελφή τῆς γιαγιάς, νά φέρει τή θαυματουργή εἰκόνα, τόν Ἀρχάγγελο Μιχαήλ, νά σέ γλιτώσει ὁ Θεός καί νά γλιτώσει καί μάς ἀπ' αὐτά πού λές τά ξορκισμένα, τά ξεχασμένα, καί τά ἀχρηστα... Σκοτώθηκε σέ κείνη τή μάχη – ἐκτελέστηκε – ἔμεινε σέκος στά χέρια τῶν βασιανιστῶν – ἔμεινε ἀνάπηρος... Χέστηκε ἡ φοράδα. Καί τί τρέχει; Τί σημασία ἔχει ποιός σκοτώσε ποιόν – ποιός σκοτώθηκε γιά ποιόν –, ποιό σακατεύτηκαν γιά ποιούς; Τώρα βρισκόμαστε στους νόμους καί στά ὑπουργικά διατάγματα, θά κάτσουν στήν οὐρά σάν καλά παιδιά, νεκροί καί σακατεμένοι, καί ἄν καί ὅταν εὐδοκήσει ὁ κ. ὑπουργός – ἡ Κυβέρνηση! – θά τοῦ δώσουν χαρτζιλίκι ν' ἀγοράσει ἕνα καινούργιο πανταλόνι... Τί διάλογο, τόσα χρόνια στή γράνα παραχωμένος, τά ρούχα του πάλιωσαν. Καί νά πού φτάσαμε, νά μαλώνουν οἱ νεκροί καί οἱ σακατεμένοι. Νά χωρίζονται σέ παρατάξεις καί νά χτυπᾶνε μέ τίς πατερίτσες ὁ ἕνας τόν ἄλλο. Φτύνουν οἱ νεκροί; Ἄν φτύνουν, τότε ὁ ἕνας φτύνει τόν ἄλλο! («Μᾶς ἀναγνώρισαν»), φωνάζουνε οἱ μέν. («Μόνο στά χαρτιά»), ἀπαντοῦν οἱ δέ. Εἶναι πάντως κάτι, νά 'σαι νεκρός καί ἀναγνωρισμένος! Αὐτό θά πρέπει νά τό παραδεχτοῦμε... Ἄμ καί κείνο τό ἄλλο, πού δήλωσε ὁ κύριος Πρόεδρος τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας στήν τηλεόραση; («Φέτος»), εἶπε, («καλέσαμε γιά πρώτη φορά στή δεξίωση (τοῦ Ἰουλίου) τοὺς ἀνώνυμους ἀγωνιστές»), καί ἡ κάμερα ἔδειξε τόν ἀέρα... Καί πῶς ἀλλιῶς νά κάνει, ἀφοῦ οἱ ἀνώνυμοι πρέπει νά 'ναι καί ἀσώματοι, δηλαδή σκέτος ἀέρας;

Βεβαίως, κάπου κάπου, ξώφαλτσα θά λέγαμε, θά βρεθῶ στήν ἀνάγκη νά ἀναφερθῶ σέ κάποια γεγονότα, σέ κάποια δράση ἐξωμουσική. Θά τό κάνω, τό ὀρκίζομαι, μονάχα σέ ἀκραῖες περιπτώσεις. Σέ κείνες ἀποκλειστικά πού βοηθοῦν στήν κατανόηση τοῦ α ἢ του β ἔργου-τραγουδιοῦ· πού φωτίζουν τήν ψυχική καί τή συναισθηματική διάθεσή μου. Ἔτσι, ἡ μουσική κατανοεῖται καλύτερα. Αὐτός ἐξᾴλλου παραμένει ὁ κύριος σκοπός. Γιατί ἔγραψα αὐτό τό τραγούδι; Σέ ποιά κατάσταση βρισκόμουν; Ποιές εἶναι οἱ ἐπιρροές – ὄχι μόνο μουσικές – πού δεχόμουν ἐκείνη τή στιγμή. Ἄς μὴν ξεγελιόμαστε... Ἄπό κείνο πού λέμε («μουσική ὑποδομή»), ἡ Ἑλλάδα, ἰδιαίτερα ἐδῶ καί μισό αἰῶνα, δέν εἶχε ἴχνος... Συμφωνικές ὀρχήστρες, χορωδίες, συναυλίες, ὠδεῖα, μουσικές ἐκδόσεις. «Ὁλ' αὐτά, πράγματα ἄγνωστα στήν ἐλληνική ἐπαρχία. Οὔτε φυσικά ὑπῆρχε καί ραδιόφωνο, γιά νά ἔχεις, ὅπως σήμερα, διάφορα μουσικά ἀκούσματα. Κι ἐγώ ὑπῆρξα γέννημα θρέμμα αὐτῆς τῆς ἄγνωστης γῆς, τῆς μυθικῆς χώρας, πού λέγε-

ται ελληνική επαρχία. Δείτε πίνακα πόλεων και ήμερομηνιών για να καταλάβετε καλύτερα: Γεννήθηκα στη Χίο. Έτος 1925. Μετά: Μυτιλήνη, 1925-1928. Σύρος και Αθήνα, 1929. Γιάννενα, 1930-1932. Αργοστόλι, 1933-1936. Πάτρα, 1937-1938. Πύργος, 1938-1939. Τρίπολη, 1939-1943. Αθήνα, 1943.

Μόνο σ' ένα καπρίτσιο –νά πρόσθετα τή φράση «παρά φύσιν»;– θά μπορούσε να αποδοθεῖ τό γεγονός ὅτι ἕνα παιδί, πού ἔζησε ἀπό τή Χίο ὡς τήν Αθήνα τά πρῶτα του δεκαοχτώ χρόνια, ὀδηγήθηκε στή μουσική... Ἐπομένως, συμπέρασμα πρῶτον: ἡ περίπτωσή μου παρουσιάζει κοινωνιολογικό ἐνδιαφέρον... Ἐμεῖς, ἀπ' ὅπου περάσαμε, δέν εἶχαμε σχέση οὔτε μέ τίς «κομπανίες», πού ἔπαιζαν («λαϊκή μουσική» –ὁ Θεός ξέρει ποιός τίς ἤξερε τότε–, δέν ξέραμε τά λαϊκά ὄργανα, μπουζούκι, μπαγλαμά ἢ βιολί. Συμφωνικές ὀρχήστρες, ναί, εἶδαμε στά 1942, στό πανί τοῦ κινηματογράφου, καί τότε «ἀλλάξαμε ζωή» – ἀλλά αὐτά γιά ἀργότερα. Μέ τά σημερινά μέτρα, δέν ὑπάρχει ἐλληνικό χωριό νά συγκριθεῖ μέ τήν ἐλληνική πόλη τοῦ 1930 ἢ τοῦ 1940... Μόνο στήν Ἀφρική, στήν Ἀσία καί στή Νότια Ἀμερική θά βροῦμε σήμερα ἀπομακρυσμένα χωριά πού νά μοιάζουν μέ τά Γιάννενα τοῦ 1932 ἢ μέ τήν Τρίπολη τοῦ 1942...

Ὅταν πρωτομπήκα στό δημοτικό στά Γιάννενα, ὅλα τά παιδιά ἦταν ξυπόλυτα καί, παρότι τό κεφάλι τους ἦταν περασμένο μέ τήν «ψιλή», οἱ ψεῖρες ἔτρεχαν λεφούσια. Οἱ τούρκικοι μαχαλάδες, ἢ τά καντούνια, εἶχαν λάσπες χαρμάνι μέ κατρουλιά, γιατί φυσικά ὑπόνομοι καί τέτοια ἦταν ἄγνωστα πράγματα γιά τήν ἐποχή. Φαντάσου τί ἦταν τότε τό ἐλληνικό χωριό. Ὁ πατέρας μου, Γενικός Γραμματέας στή Γενική Διοίκηση Ἡπείρου, περνοῦσε τόν πιό πολύ καιρό του στήν ὕπαιθρο. Συναισθηματικός, καλόψυχος πού λέμε, εἶχε βάλει σκοπό τῆς ζωῆς του νά κάνει δρόμους («γιά νά πάει ὁ πολιτισμός»), νά φτιάξει ὑδραγωγεῖα καί γενικῶς ἀρδευτικά ἔργα καί, σέ καμιά ἀκραία περίπτωση, νά πάει καί τό ἠλεκτρικό. Μ' ἔπαιρνε μαζί του στή Βήσσανη, στήν Παραμυθιά, στό Μέτσοβο, μέ τό μοναδικό αὐτοκίνητο, Φόρντ κουπέ, πού ὑπῆρχε τότε σέ ὅλη τήν Ἡπειρο, μέ σοφέρ τόν Βάνια, κι ὅταν σταματάγαμε στήν πλατεία, μιά βαθιά σιωπή ἔπεφτε στό χωριό. Οἱ μεγάλοι γουρλώνανε τά μάτια καί τά παιδιά τρέχανε νά κρυφτοῦνε. Τί θηρίο ἦταν αὐτό! Ὅπως μιά κοπέλα πού πήραμε στήν Πάτρα –ὡς δεκαπέντε χρονῶν, ἔβροσκε γίδια–, καί μόλις εἶδε πλοῖο στή θάλασσα, ἔβαλε τίς φωνές... Μιλᾶμε δηλαδή γιά τερατώδη γεγονότα. Ἄς μή λέμε λοιπόν ἐξυπνάδες... Ἀπό τή Χίο ὡς τήν Πάτρα,

ὅσο κι ἄν ψάξω μέσα στό «ἀρχεῖο τῆς μνήμης» μου, δέν θά βρῶ τίποτε ἄλλο, ἔξω ἀπό τούς βρόμικους μαχαλάδες καί τήν ἀκίνητη ζωή, κρεμασμένη σάν ἄπλυτο ροῦχο πάνω ἀπό τή σκοτεινή πόλη.

Ἐκεῖ στό Ἄργοςτόλι τά πράγματα φωτίσανε κάπως. Ἦμουν ὀχτώ μέ δέκα χρονῶν. Ἡ πόλη χτισμένη πλάι στή θάλασσα. Ἡ φύση γύρω πανέμορφη. Οἱ δρόμοι οἱ κεντρικοί λιθόστρωτοι, οἱ ἄλλοι καθαροί. Τό σχολεῖό μας, τό Α΄ Δημοτικό, στή ρίζα τοῦ λόφου, πάνω ἀπό τήν πόλη, σχεδόν καινούργιο, κι ἀπέναντι τό στοιχειωμένο σπίτι μέ τόν παραδείσιο κῆπο. Πρίν ἀπό δύο χρόνια ἔκοψα μιά κουκουνάρα ἀπό τό ἴδιο πεῦκο, πού βρίσκεται στή γωνία τῆς μάντρας. Τό σπίτι στή θέση του, κι ἄς βούλιαξε ὅλο τό Ἄργοςτόλι ἀπό τό σεισμό. Αὐτό θά πεῖ στοιχειωμένο! Τό καλοκαίρι, τά μπάνια στήν πλατεία τοῦ Μέτελα. Οἱ ξύλινες μπανιέρες –ἀριστερὰ τῶν ἀνδρῶν, δεξιὰ τῶν γυναικῶν– βρομοῦσαν σάπιο ξύλο. Ἐπαιρνα τόν πατέρα μου ἀπό τή Νομαρχία τό μεσημεράκι καί πιάναμε πάντα τήν ἴδια καμπίνα – τήν τελευταία δεξιὰ. Καθώς γδυνόμαστε, μοῦ ἔδειχνε πρῶτα τήν οὐλή ψηλά στό στῆθος καί μετὰ γύριζε νά μοῦ δείξει τό μέρος πού βγῆκε ἡ σφαίρα, ἀπό τόν πισινό του. Κάποτε σκέφτηκα: «Κι ἄν μπῆκε ἀπό πίσω καί βγῆκε ἀπό μπρός;». Σάν νά διάβαζε τήν κακή σκέψη, ἔλεγε καί ξανάλεγε πάντα τήν ἴδια ἱστορία: «Ξαφνικά βλέπω τόν Τοῦρκο πάνω ἀπ' τό κεφάλι μου. Πρίν προλάβω νά κρυφῶ, νιώθω τή σφαίρα στό στῆθος. Ἔπεσα κάτω... Ἦμουν σάν νεκρός. Εὐτυχῶς, γιατί οἱ Τοῦρκοι πυροβολοῦσαν τούς τραυματίες... Ἄργότερα, ἦρθαν οἱ δικοί μας καί μέ πῆγαν μέ κάρο στήν Πρέβεζα...». Μετά βγαίναμε στή στενή ἐξέδρα. Ὁ πατέρας μου βουτοῦσε πάντα μέ τόν κῶλο. Ἐπιανε τή μύτη καί, πλάφ, ἄνοιγε τή θάλασσα, φτιάχνοντας γύρω γύρω πελώρια κύματα. Μά θά ζύγιζε τότε πάνω ἀπό 100 κιλά... Χωνεύοντας καθημερινά τό μάθημα πατριδογνωσίας, βουτοῦσα κι ἐγώ κανονικά, μέ τό κεφάλι... Κολυμποῦσα πλάι του κι ἐνιωθα σβέλτος καί χαρούμενος. Ὅταν βρισκόμαστε μακριά, σχεδόν κοντά στό φάρο, τότε κίναμε βουτιές καί ἄλλα παιχνίδια. Λόγου χάρη, κάθονταν ὁ ἕνας πάνω στόν ἄλλο καί τόν κλοτσοῦσε νά πάει στόν πάτο. Ἄνοιγα τά μάτια μου κι ἔβλεπα τόν γυάλινο κόσμο... Τήν ἄμμο καί τά χόρτα στό βυθό. Κανένα ψάρι. Καί ψηλά τή σκιά τοῦ πατέρα, πού μέ περίμενε γιά νά τόν σπρώξω κι ἐγώ μέ τή σειρά μου.

Ὅταν καθόμαστε στό σπίτι τοῦ κυρίου Ὀλυμπίδη, πρὸς τοῦ Φαραῶ, ὁ δρόμος ἦταν μακρὺς. Σχεδόν μισή ὥρα. Ὁ πατέρας μου ἦταν πολύ τακτικός. Ὅταν ἔφευγε ἀπό τό γραφεῖο, τακτοποιοῦσε τά ἀντικείμενα καί τά

χαρτιά πάντα στην ίδια τάξη. Μέ μικρές, σπαστικές κινήσεις, διόρθωνε πολλές φορές τή θέση τῆς πέννας, τοῦ μολυβιοῦ, τοῦ χάρακα, τοῦ ταμπόν – ιδιαίτερα τό ταμπόν– νά ἔχουνε ἀκριβῶς κάθετη ἢ ὀριζόντια θέση... Ἔτσι, ὅταν πηγαίναμε πρὸς τό σπίτι, περνούσαμε ἀπὸ τὰ ἴδια μέρη, τὰ ἴδια μαγαζιά. Ἐπειδὴ εἶχε δυὸ καλά μπακάλικα –τοῦ Κουνάδη καὶ τοῦ Πεφάνη–, ψωνίζαμε πάντα μιὰ μέρα ἀπὸ τό ἓνα, τὴν ἄλλη ἀπὸ τό ἄλλο. Ὁ πατέρας μου δοκίμαζε τό τυρί καὶ τίς σαρδέλες. Παράγγελνε πάντα τό ἴδιο βάρος. Μιὰ ὀκά –πεντακόσια δράμια– ἔβγαζε τό τεφτέρι νά τοῦ τὰ γράψουνε κι ἔφευγε μέ χίλιες δυὸ τσιριμόνιες. Γενικά, τοῦ ἄρесе νά σκορπίζει τόν καλό λόγο γύρω του. («Σήμερα εἶσθε ὠραιότερη ἀπὸ ποτέ») στίς γυναῖκες, ἢ («Τί θαυμάσιο χρῶμα πού ἔχεις») στούς ἄντρες, ιδιαίτερα τούς φιλάσθενους καὶ τούς κιτρινιάρηδες. Καί, φυσικά, «ὁ καιρός θαυμάσιος», («ἡ θάλασσα ὑπέροχη»), («πόσο σᾶς πηγαίνουν τὰ λευκά»), («πόσο σᾶς πηγαίνουν τὰ πράσινα») – ὅλα στὸν ὑπερθετικό, ὅλα πρὸς τό αἰσιόδοξο. Κι ἀπὸ μέσα, ὅλο καὶ λίγη εἰρωνεία, ὅπως τό συνηθίζουν στὸν Γαλατά τῆς Κρήτης, ἐκεῖ πού γεννήθηκε καὶ μεγάλωσε...

Μετά τὰ παντοπωλεῖα, πιάναμε τό λιθόστρωτο. Ἀγοράζαμε ψαράκι φιλό, φρεσκοτάτο, μαρίδα ἢ σαρδέλα, ὁ ψαράς τό τύλιγε στήν ἐφημερίδα-χωνάκι, μιὰ δραχμὴ ἢ ὀκά, καὶ λίγο πρὶν ἀπὸ τὴ Μητρόπολη, παίρναμε, στά δεξιά μας, τόν ἄλλο λιθόστρωτο, τόν ἀνηφορικό, νά σοῦ βγεῖ ἡ ψυχὴ στό στόμα! Ὁ πατέρας μου, χοντρός καὶ φορτωμένος, φούσκωνε καὶ ξεφούσκωνε, χωρίς ὅμως νά σταματᾶ νά μοῦ διηγεῖται ἱστορίες. Κάτι γιὰ τὴ γιαγιά του, κάτι γιὰ τὴν κρητικὴ ἐπανάσταση, καὶ πάλι στό Μπιζάνι καὶ μετά στά Βουρλά, πού γνώρισε τὴ μαμά μου, πού ἦταν στρουμπουλή καὶ ξανθοπῆ – τὴ γύρεψε ἀμέσως ἀπὸ τόν ἀδελφὸ της, τόν θεῖο Ἀντώνη, πού ὑπηρετοῦσε διευθυντὴς Ταμείου Βουρλών. Ὁ ἴδιος ἦταν βοηθός Ἀρμοστοῦ! Μόνο τὴ λέξη Βενιζέλος δέν μοῦ ἔλεγε τότε... Ἴσως γιὰτί ἐνιωθε νά πλησιάζουν τὰ σύννεφα τῆς δικτατορίας καὶ φοβόταν. Στὴ γωνία τοῦ δρόμου τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βαλλιάνου, στό μανάβικο, διάλεγε τό καρπούζι. Τό ὕψωνε πλάι στ' αὐτὶ του καὶ τό ζουλοῦσε. «Πρέπει νά κάνει κράκ γιὰ νά εἶναι γλυκό...» Ἀπὸ κεῖ εἶχαμε ἀκόμα ἑκατὸ διακόσια μέτρα ἀνηφόρα. Δεξιά ἦταν τό σπίτι μας, καὶ συνήθως στήν ταράτσα μᾶς περίμενε ὁ ἀδελφός μου, ὁ Γιαννάκης, πού ἦταν δέν ἦταν τριῶν χρονῶν.

Ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὴ σκάλα ἄρχιζαν τὰ κομπλιμέντα, τὰ ἐρωτόλογα καὶ τὰ τραγούδια γιὰ τὴ μάνα μου. Ἄν εἶχε πιεῖ μάλιστα στό μπακάλικο μιὰ δυὸ ρομπόλες, θά ἔλεγε ὅπωςδῆποτε τό «Ἄμε νά πεῖς τῆς μάνας σου νά

κάνει κι άλλη γέννα». Κι ή μάνα μου τόν μάλωνε μέ νάζι, λές καί εἶναι ρωτευμένη δεκάξι χρονῶν. Καί μετά ἀρχίζανε οἱ μυρουδιές ἀπό τήν κουζίνα. Οἱ φωνές τοῦ Γιαννάκη καθώς ὁ πατέρας τόν σήκωνε ψηλά κι ὅλα τά ὑπόλοιπα, ἕως ὅτου πλαγιασούμε ὅλοι μαζί στρωματσάδα. Αὐτό φαίνεται ἦταν μικρασιάτικο ἔθιμο, γιατί ὅσα καλοκαίρια ἔτυχε νά τά περάσω στή Χίο, ἐκεῖ οἱ θεῖές μου, οἱ πρόσφυγες, στρώνανε τό μεσημέρι κουβέρτες καί σεντόνια κατάχαμα, στό πάτωμα, γιά νά ἴναι δροσερά, κι ἔτσι πλαγιαζαμε στή σειρά ὅλοι μαζί, φύρδην μίγδην. Ἀπό τά τέσσερα καλοκαίρια πού ζήσαμε στό Ἀργοστόλι τά δυό τά πέρασα μέ τή μητέρα καί τόν ἀδελφό μου στή Χίο. Ἐκεῖ ζοῦσε ἡ μάνα της, ἡ ἀδελφή της Φρόσω, παντρεμένη μέ τόν Μάνο Μαστρομανώλη, καί οἱ ἀδελφές τῆς μάνας της, ἀνύπαντρες, τό Μαριγάκι καί ἡ Ἐρωφίλη, πού ἦταν δασκάλα, ὅμως τά ἔχε ἀφήσει, γιατί ἔπασχε ἀπό καρκίνο καί εἶχε πολλούς πόνους.

Μόλις ἔκλεινε τό σχολεῖο, ὁ πατέρας μᾶς ἔβαζε στό «φορτάκι», κι αὐτό μοναδικό σ' ὅλη τήν Κεφαλλονιά, μαζί μέ τίς βαλίτσες καί τά κοφίνια, καί ξεκινούσαμε γιά τή Σάμη. Ἐκεῖ περιμέναμε στήν παραλία νά ῥθει τό πλοῖο τῆς γραμμῆς, ἀπό τήν Πρέβεζα. Καί τίς δυό φορές πού ταξίδεψα, θυμᾶμαι τή θάλασσα ἀγριεμένη καί πάνω της νά σκαμπανεβάζουν φορτωμένες οἱ μαοῦνες καί οἱ βάρκες μέ τούς ἐπιβάτες καί τίς ἀποσκευές τους. Ἄλλες πάλι, ξεφόρτωτες, περίμεναν ἀνοιχτά νά παραλάβουν τό φορτίο τους ἀπό τό πλοῖο. Καθόμαστε στό καφενεδάκι τῆς παραλίας καί παραγγέλναμε συνήθως ἀπό ἕνα ὑποβρύχιο, δηλαδή βανίλια γλυκό. Ὁ πατέρας μου, ὡς διευθυντής τῆς Νομαρχίας, ἐδικαιούτο τῆς καλύτερης βάρκας, μέ τόν πιό ἔμπειρο βαρκάρη, πού ἔχαιρε τῆς ἐμπιστοσύνης τῶν τοπικῶν ἀρχῶν! Μόλις τό πλοῖο ἀγκυροβολοῦσε στ' ἀνοιχτά, σφυρίζοντας χαρούμενα καί ξεφυσώντας σάν θεριό καπνό ἀπό τό φουγάρο, πού ἦταν ὀλόισιο, ψηλό καί λεπτό, ὁ βαρκάρης μᾶς βοηθοῦσε νά μποῦμε στή βάρκα. Τό πρόβλημα ἦταν ἡ μάνα μου, πού ἔτρεμε τή θάλασσα, καί φυσικά ὁ Γιαννάκης, πού ἔπρεπε κάποιος νά τόν κρατᾶ στά χέρια.

Γιά μένα ὅλ' αὐτά ἦταν ἕνα ὠραῖο παιχνίδι. Μ' ἄρεσε ἡ θάλασσα, οἱ βάρκες, ἡ τρικυμία, μά προπαντός εἶχα λατρεία γιά τά πλοῖα. Δέν ξέρω, ἀλλά ἀκόμα καί τώρα, ὅταν τά βλέπω, ἰδιαιτέρα ἐκεῖνα τά παλιά, νιώθω κάτι μέσα μου, ἕνα σκίρτημα, λές καί κάνουν μάγια στήν ψυχή μου. Ἄλλοι ἐρωτεύονται τίς νεράιδες τῶν παραμυθιῶν. Ἐγώ εἶχα ἐρωτευτεῖ τά πλοῖα τῆς γραμμῆς, μέ τίς ἄσπρες γέφυρες, τά χρωματιστά φουγάρα, τούς ἐξαεριστήρες, τά στρογγυλά παραθυράκια στίς καμπίνες, τά βίντσια

καί τά κατάρτια, μέ τά λευκά συρμάτινα σχοινιά... Μικρός ὅλο τέτοια πλοῖα ζωγράφιζα, καί γι' αὐτό πῆγα σ' ἓνα ἀντρόγυνο στό Ἄργοςτόλι, πού δίδασκε σέ παιδιά ζωγραφική. Γιατί ὁ ἄντρας ζωγράφιζε μονάχα πλοῖα τῆς γραμμῆς. "Ὅμως, γιά κακή μου τύχη, ἐμένα μέ παρέλαβε ἡ γυναίκα του, πού μέ ἔβαλε νά ἀντιγράψω τοπία εὐρωπαϊκά. Μοῦ ἔμεινε ὅμως –ἀπό κείνο τό ἐργαστήρι– ἡ μαγεία τῆς μυρουδιάς τῶν χρωμάτων· θά ἴλεγα πώς δέν ζωγράφιζα ἀλλά μύριζα. Καί νά δεῖς πώς κάθε σωληνάριο εἶχε τή δική του μυρουδιά. Μέ κλειστά μάτια μποροῦσα νά διακρίνω τό σκοῦρο μπλέ ἀπό τό κίτρινο ἢ τό ἄσπρο χρῶμα.

"Ἐτσι λοιπόν, καθώς πλησιάζαμε τό μυθικό πλοῖο, ἔξω ἀπό τό λιμάνι τῆς Σάμης, εἶχα κιόλας ξεχάσει τόν πατέρα μου, πού μᾶς ἀποχαιρετοῦσε ὀρθιος στήν παραλία. "Ἐπειτα, ἦταν τοῦτο τό ἄλλο, πού τό ἔχω ἀκόμα. 'Ἡ μανία μου νά φεύγω. Τό ταξίδι, πού μέ τραβάει σάν μαγνήτης. Κι ἄκου κεῖ νά δεῖς! Χαιρόμουνά ὅταν, στά 1947 καί 1948, μᾶς («ταξιδεύανε»), μέ τό ἔτσι θέλω, γιά νά μᾶς στείλουν στήν ἐξορία. Στήν παραλία θρηνοῦσαν οἱ δικοί μου κι ἐγώ μετά βίας, ἄν καί δεμένος μέ χειροπέδες, νά κρύβω τό κύμα τῆς χαρᾶς, πού φούντωνε μέσα μου, γιατί σέ λίγο θά σαλπάραμε μέ στόχο νά τρυπήσουμε τόν ὀρίζοντα – τό ταξίδι! Κοίταζα λοιπόν τό πλοῖο. 'Εμεῖς νά ἀνεβοκατεβαίνουμε σάν καρυδότσουφλο καί κείνο σιδερένιο, μυστηριακό, περήφανο, ἀπόκοσμο, νά μένει ἀκίνητο, σάν νά κοροϊδεύει τή θάλασσα πού τό ἔγλειφε γύρω γύρω, θά ἴλεγες θυμωμένη πού τήν περιφρονοῦν. Κάποτε γυρνοῦσα τό κεφάλι κι ἔβλεπα τό νησί ν' ἀνεβαίνει κάθετα πρὸς τόν οὐρανό. 'Ο πατέρας μου, μιά κουκκίδα. Καί ξαφνικά, στριγκλιές καί ξεφωνητά, καθώς οἱ βαρκάρηδες προσπαθοῦσαν νά βγάλουν τή ζωντανή τους πραμάτεια στή σκάλα τοῦ πλοίου. "Ὅταν καί ἡ βάρκα μας ἔπαιρνε θέση, κοντά στη μαύρη λαμαρίνα, τότε ἔβλεπες τό ξύλινο κεφαλόσκαλο, μέ τά μικρά τετραγωνάκια, μιά φορά δυό μέτρα πάνω καί μιά φορά δυό μέτρα κάτω ἀπό τό κεφάλι σου. 'Ἡ καημένη ἡ μάνα μου νά σφίγγει στήν ἀγκαλιά της τόν Γιαννάκη, νά μοῦ φωνάζει «Πρόσεχε, θά πνιγεῖς» καί νά τήν πιάνουν τρεῖς μαζί γιά νά τήν πετάξουν στή σκάλα... Γιά μένα ὅλ' αὐτά ἦταν παιχνιδάκι. "Ἐδινά ἓναν πῆδο καί μετά σκαρφάλωνά μέ τήν καρδιά νά σπάσει ἀπό τή συγκίνηση γιά ὅ,τι θαυμαστό ἔμελλε νά δῶ! Τό σαλόνι τοῦ πλοίου, ἡ ἐσωτερική σκάλα, ἡ καμπίνα μέ τό φινιστρίνι, τό δοχεῖο τοῦ ἐμετοῦ καί οἱ κουκέτες ἡ μίγα πάνω στήν ἄλλη. 'Αμέσως ἡ μάνα μου ἔπεφτε πτωμα στό κάτω κρεβάτι καί, πρῖν ξεκινήσει τό πλοῖο, εἶχε κάνει τουλάχιστον δύο ἐμετούς. 'Ο Γιαννά-

κης κοντά της, είτε γελοῦσε είτε ἔκλαιγε. Κι ἐγώ, πανευτυχῆς καί ἐλεύθερος, ξεκινούσα τήν ἐξερεύνηση τοῦ πλοίου.

Ἄφήναμε τή Σάμη πίσω μας. Ἀριστερά ἢ Ἰθάκη, καί μόλις τό πλοῖο ξεμπουκάριζε, μετά τό τελευταῖο ἀκρωτήριο τῆς Κεφαλλονιάς, ἐρχόταν ἐκεῖνος ὁ ἄνεμος τοῦ πελάγους, ὁ καθαρός, ὁ φρέσκος, ὁ δυνατός, καί μονομιᾶς τό πλοῖο ἄρχιζε τό πάνω κάτω καί τό ἀριστερά δεξιά. Ἡ θάλασσα ἔπαιρνε τήν ἐκδίκησή της, πού ἴσως πιό πολύ ἀπ' ὅλους τήν πλήρωσε ἢ καημένη ἢ μητέρα μου πού ἀγκομαχοῦσε στήν καμπίνα. Πιάνουμε νύχτα τήν Πάτρα, καί δέν θυμᾶμαι πιά παρά τά φῶτα – πολλά καί παράξενα, γιά ἕναν πού, ὅπως ἐγώ, ἔζησε σέ μικρές πολιτείες μέ λιγοστά φανάρια στους δρόμους. Μετά κοιμόμουν. Τόν Ἰσθμό δέν τόν εἶχα δεῖ καί στίς δυό φορές πού τόν περάσαμε. Ξυπνούσαμε πιά στόν Πειραιᾶ. Αὐτό τό καταλαβαίναμε εὐθύς στήν καμπίνα, ἀπό τή μεγάλη γαλήνη καί τόν ἤσυχο ἤχο τῆς μηχανῆς. Ἔτρεχα στό κατάστρωμα νά δῶ τό μεγάλο λιμάνι. Μέ ζάλιζαν τά πολλά πλοῖα, οἱ βάρκες, οἱ μαοῦνες, τά σφυρίγματα... Καί κείνη ἢ ἀπέραντη ἢ προκουμαία μέ τά πελώρια χτίρια, τό ρολόι, τά τράμ, τά λεωφορεῖα, τά αὐτοκίνητα, τις ἄμαξες, τά κάρρα, τόν κόσμο πού προχωροῦσε βιαστικός στά πεζοδρόμια, σάν μυρμήγκια.

Τό πλοῖο πλευριζε καί μεῖς περιμέναμε στό σαλόνι νά ῥθει νά μᾶς πάρει ὁ θεῖος Ἄντωνης ὁ Πουλάκης, ἀδελφός τῆς μάνας μου, πού ἦταν ἀνώτερος ὑπάλληλος στό Λογιστήριο τοῦ Κράτους. Εἶχε μαζί του δυό τρεῖς χαμάληδες, καί στήν προκουμαία μᾶς περίμενε τό ταξί. «Φαντάσου, Στάσα», θά ἔλεγε τό μεσημέρι στή γυναίκα του, «σέ μιά στιγμή ὁ σοφέρ πάτησε τά πενήντα!».

Ἡ διαδρομή Πειραιᾶς-Ἀθήνα, ἀπό τήν ὁδὸ Πειραιῶς, ἦταν γιά μένα συναρπαστική. Τό ταξί μας γλιστροῦσε σάν φίδι ἀνάμεσα σέ κάρρα, λεωφορεῖα, πεζούς, μουλάρια, ἀχθοφόρους καί τράμ. Ὅλα φύρδην μίγδην, καί θά πρέπει, μετά τό Σύνταγμα, νά καθάρισε ὁ δρόμος, γιά νά πιάσουμε σάν βολίδα τά 50 χιλιόμετρα τήν ὥρα! Τότε χιτζότανε ἢ μονοκατοικία τους στή Νέα Σμύρνη, καί γι' αὐτό οἱ Πουλάκηδες ἔμεναν στοῦ ἀδελφοῦ τῆς θείας Στάσας, τοῦ Γιάννη Ἰσηγόνη, πολιτικοῦ μηχανικοῦ πού δούλευε στήν Ἐθνική Τράπεζα. Τό σπίτι του, ὀλομόναχο μέσα στά χωράφια, ἐκεῖ πού σήμερα βρίσκεται ἡ Φιλοθέη. Μπροστά του περνοῦσε τό θηρίο, δηλαδή τό τρένο πού ἔκανε τή γραμμή Σταθμός Λαυρίου-Κηφισιά. Ἄλλο πράγμα ἢ ἀθηναϊκή βίλα, σέ σχέση μέ τά τουρκόσπιτα τῆς ἐπαρχίας! Ἔτσι εἶδα γιά πρώτη φορά στή ζωή μου μπάνιο, ψυγεῖο, παρκέ καί ἄλλες

πολυτέλειες, πού μέ ἔκαναν νά ντρέπομαι καί νά πιάνομαι ἀπό τά φουστάνια τῆς μάνας μου. Δέν αἰσθανόμουνα καλά. "Ἡμουν ἔξω ἀπό τά νερά μου καί γι' αὐτό γινόμουν πιό ἀνυπάκουος, πιό ἄταχτος. Γύριζα ξυπόλυτος στά γύρω χωράφια κι ἔτρωγα τό φαγητό μου ἀνόρεχτα, λές καί τά ἀκριβά σερβίτσια νά μοῦ ψιθύριζαν: «Δέν εἶμαστε γιά σένα, βρόμικε ἐπαρχιώτη...». "Ἐτσι ἔνωθα ἀνακούφιση ὅταν ὕστερα ἀπό λίγες μέρες, ὅταν ἡ μάνα μου εἶχε συνέρθει κάπως, ξαναπαίρναμε τό δρόμο γιά τόν Πειραιᾶ.

'Από τά πλοῖα τῆς γραμμῆς ἐκείνης τῆς ἐποχῆς θυμᾶμαι τό «'Αλμπέρτα». Πάντως τά βαπόρια πού πήγαιναν Χίο-Μυτιλήνη ἦταν σαφῶς μεγαλύτερα ἀπό κείνα τῆς Κεφαλλονιάς. "Ἴσως γιατί εἶχαν νά ἀντιμετωπίσουν δυσκολότερους καιρούς, καθῶς διέσχιζαν ἕνα ὀλόκληρο πέλαγος – τό Αἰγαῖο! 'Ανεβαίναμε στό πλοῖο ὄλοι μαζί καί καθόμαστε στό σαλόνι. Σέ λίγο περνοῦσε ὁ ναύτης μέ τό καμπανάκι, πού προειδοποιοῦσε τούς ἐπισκέπτες νά κατέβουν. "Ὅταν οἱ θεῖοι ἔφευγαν, πηγαίναμε στήν καμπίνα, ὅπου ἀμέσως ἡ μητέρα πλάγιαζε. Τό πλοῖο ξεκινοῦσε μαλακά. "Ἐβγαζε δύο τρεῖς χαρούμενες σφυριζιές. Χαιρετοῦσε. Τό χαιρετοῦσαν. Μετά ὁ τρανταγμός δυνάμωνε. Οἱ μηχανές δούλευαν φουλαριστά. Εἶχαμε βγεῖ στόν Σαρωνικό. 'Ακόμα τίποτα τό σημαντικό. 'Ἡ μάνα μου μοῦ ἔλεγε τότε νά ταῖσω τόν μικρό καί νά φάω κι ἐγώ. Τρόφιμα εἶχε στό καλάθι. Πίναμε νερό ἀπό τήν κανάτα τῆς καμπίνας. Πήγαινα τόν Γιαννάκη στήν τουαλέτα καί κατουρούσαμε. Μετά ἀνεβαίναμε κι οἱ δύο μας στήν ἀπάνω κουκέτα κι ἐγώ περίμενα νά κοιμηθοῦν γιά νά τό σκάσω. 'Ανέβαινα στό σαλόνι καί ἔβγαινα στό κατάστρωμα. Πλησίαζα τό φουγάρο, πού τό 'νωθα μυστηριακό, λές καί δέν ἦταν ἀντικείμενο, μά κάποιος θεός ἢ δράκος. "Ἐβαζα τό κεφάλι μου πάνω ἀπό τό μηχανοστάσιο. "Ἐβλεπα τούς ἐργάτες, σχεδόν γυμνοῦς, γυαλιστεροῦς ἀπό τόν ἰδρώτα, νά ρίχνουν κάρβουνο στό φούρνο, κάτω ἀπό τό καζάνι. Μετά ἔτρεχα στήν πλώρη νά κρατηθῶ γερά ἀπό τήν κουπαστή καί νά βλέπω μιᾶ τή θάλασσα καί μιᾶ τόν οὐρανό. "Ἐπαιρνα τό ρυθμό τοῦ καραβιοῦ, καθῶς ἔσχιζε τά μεγάλα κύματα, μιᾶ πάνω μιᾶ κάτω, κι ἔλεγα μέσα μου ὅτι εἶμαι ἐγώ πού τό ὀδηγῶ, ὅπως ὁ καβαλάρης τό ἄλογό του. Ποιός ξέρει τί ἄλλες σκέψεις γέμιζαν τότε τό μυαλό μου. Καί, ξαφνικά, νά τος πάλι ὁ Μεγάλος "Ανεμος, ὁ φρέσκος, ὁ γρήγορος, ὁ παντοδύναμος! Εἶχαμε σκάσει μούρη, ἐπιτέλους, στό Αἰγαῖο. 'Ο Καβοντόρος, ὁ ξακουστός, χόρευε τό «'Αλμπέρτα» σάν καρυδότσουφλο. Μ' εἶχανε πιάσει πολλές φορές οἱ ναῦτες καί μοῦ τίς βρέξανε. Κάποια φορά, ἡ δύστυχη ἡ μάνα μου ἀναγκάστηκε ν' ἀνεβεῖ στό σαλόνι, μέσα στά μαῦρα

της τὰ χάλια, καί νά φωνάξει, πρίν κάνει έμετό: «Σῶστε τό παιδί μου!»). Τότε έτρεχαν τσοῦρμο οί μοῦτσοι νά μέ βροῦν καί νά μέ κλείσουν στήν καμπίνα, δίνοντάς μου συγχρόνως καί τά σχετικά σκονάκια...

Ταξιδεύαμε νύχτα, μετά μᾶς έπιανε ἡ μέρα στήν καρδιά τοῦ Αἰγαίου, γιά νά φτάσουμε ἀπογεματάκι στή Χίο. Θεέ μου, τί ὠραῖο λιμάνι! Μιλιούνια τά καΐκια, χρωματιστά. Πλοῖα τῆς γραμμῆς, ποστάλια, ἀλλά καί φορτηγά, μέ πελώρια βίντσια. Τό («'Αλμπέρτα») ἄραζε μέ τήν πρύμη στήν παραλία καί βάζανε σκάλα. Κόσμος, κόσμος πολύς. Μαγαζιά, καφενεῖα, πλανόδιοι πωλητές, Σωστή γιορτή... Στήν προκυμαῖα περίμεναν τσοῦρμο οί συγγενεῖς. Φιλιά, ἀγκαλιές, φωνοῦλες: «Πόσο μεγάλωσε», «Πόσο ὁμόρφυνε». Μπαίναμε στίς ἄμαξες, μέ τό ἕνα ἢ μέ τά δύο ἄλογα, πού ἔνωθες στό σκληρό κάθισμα τήν ὑπερφυσική τους δύναμη. Καί μετά, τό μεγάλο παλιό σπίτι. Τά γλυκά τοῦ κουταλιοῦ. Τό πλούσιο γεῦμα. Τά φρούτα καί ἡ μεσημεριάτικη στρωματσάδα. Στή Χίο μέναμε δύο μῆνες. Μοῦ ἔχανε ἀγοράσει καί πατίνι καί ἤμουν πιό πολύ περήφανος παρά εὐτυχισμένος, γιατί ξεχώριζα μέσα στά παιδιά τοῦ μαχαλά. Ἄλλωστε ἤμουνα ὁ «ξένος», ὁ ταξιδεμένος, αὐτός πού εἶχε δεῖ τήν Ἀθήνα, πού εἶχε μπεῖ καί σέ αὐτοκίνητο καί σέ πλοῖο...

Ἄπό ὅλα τά μέρη τῆς Χίου περισσότερο μ' ἄρεζε τό λιμάνι· ιδιαίτερα τό καρνάγιο. Ἐνα πελώριο κόκκινο σκαρί τελείωνε ἐκεῖνο τόν καιρό, καί μεῖς, ἕνα τσοῦρμο παιδιά, παρακολουθούσαμε τίς τελευταῖες ἐργασίες. Πόσο γλυκομούριζε ἡ πίσσα καί τά ἄλλα ὑλικά πού ἔβαζαν πάνω στή μεγάλη φωτιά. Καί πόσο τό ζήλευα αὐτό τό καΐκι πού σέ λίγο θά ἀρμένιζε περήφανο καί λεύτερο τά πελάγη. Τό ἄλλο πού μ' ἄρεζε ἦταν ἡ μικρή μου ξαδέλφη, ἡ Πόλη, κόρη τῆς θείας Φρόσως, συνομήλικη τοῦ Γιαννάκη... Ἐμεῖς στό σπίτι ἤμαστε δύο ἀγόρια, κι ὅταν τήν εἶδα νά κάνει τά τσίσια της, αἰσθάνθηκα κάτι περισσότερο ἀπό περιέργεια. Ἦταν ἀκατανόητη ἀλλά ὁμορφη ἡ ταραχή μου, γι' αὐτό ἐπιδίωκα νά τήν πηγαίνω στόν κῆπο γιά κατούρημα. Μιά μέρα ὅμως μᾶς εἶδε ὁ πατέρας της, ὁ θεῖος Μάνος, καί μέ χτύπησε μέ τή ζώνη του καί τότε συνειδητοποίησα, γιά πρώτη φορά, ὅτι αὐτό τό εὐχάριστο συναίσθημα πρέπει νά τό ἔχω κρυφό, γιατί εἶναι ἄμαρτία. Τόν ἄλλο χρόνο, πού λούζανε ὅλες οἱ γυναῖκες τόν Γιαννάκη στή σκάφη καί ἡ Πόλη ἔβλεπε τήν τσουτσούνα του, τῆς ἔριξα τή σκουπά στό κεφάλι. Παραλίγο νά τῆς βγάλω τό μάτι. Καί πάλι, ὁ θεῖος Μάνος μοῦ τίς ἔβρεξε μέ τή ζώνη. Ὅμως, γιατί ἡ ἄμαρτία νά εἶναι μόνο γιά τή μιά πλευρά; ρωτοῦσα τόν ἑαυτό μου καθώς μετροῦσα τίς βουρδουλιές.

Στό σπίτι, μιλούσαν όλο για τον Τσεσμέ. Ή θεία Έρωφίλη, όταν δέν ήταν στό κρεβάτι, ντυνόταν μέ ώραϊα μακριά φορέματα, πού είχαν πάντα νταντέλες στό λαιμό. Λιγνή, ψηλή, μέ μάτια θλιμμένα, πάντα αύστηρή, κρατούσε τά κλειδιά του μπαούλου όπου είχαν φυλαγμένα τά «χαρτιά». Καθόντουσαν τακτικά και οι πέντε γυναϊκες γύρω γύρω και, όταν ή θεία Έρωφίλη τό άνοιγε και έβγαζε έξω τους «τίτλους ιδιοκτησίας», τίς έπιανε όλες μαζί ένα κλάμα σιγανό. Μοιρολογούσανε τον χαμένο παράδεισο. Ή μία έλεγε για τό σπίτι, ή άλλη για τό μποστάνι και ή άλλη για τήν ώραϊα ζωή... Ύστερα άνοιγανε τό παράθυρο, πού τό είχανε πάντα κλειστό, και βλέπανε μέ τή σειρά τή Μικρασία, δυό βήματα από τή Χίο, και κάτω δεξιά ο Τσεσμές. «Μίκη, έλα νά σου δείξω», μου 'λεγε ή γιαγιά ή Σταματία: «Βλέπεις εκείνα τά σπίτια... Νά, εκεί στήν άκρη, είναι τό σπίτι μας. Πάνω στή θάλασσα... Ποιός νά 'χει τώρα τή βάρκα του παππού σου, του συγχωρεμένου...». Και τότε σίριζε πιο πολύ ή θεία Φρόσω, πού 'χε φωνή σοπράνο. Κάνανε όλες μαζί τό σταυρό τους. Ή γιαγιά μου άρχιζε τίς μετάνοιες, ως τό πάτωμα. Τό Μαριγάκι έφερνε τό θυμιατό μέ τό λιβάνι. Πήγαιναν κατά τό εικονοστάσι και ανάμεσα στους θρήνους και στις στριγκλιές λέγανε και κανένα τροπάριο για τήν Παναγία... Παράξενα πράγματα, σκεφτόμουν. Άκατανόητα. Έβλεπα μία τίς εικόνες, μία τό μπαούλο μέ τά χαρτιά και μία τίς πέντε γυναϊκες, πού κλαίγανε και ψάλλανε μαζί και κάπου κάπου αντικρίζανε από τό παράθυρο τό σπίτι και τον μπαζέ τους, στήν Τουρκία... Μιά φορά πού άρρώστησα, έμαθα τήν ιστορία τής «θαυματουργού» εικόνας μέ τον Άρχάγγελο Μιχαήλ. Τήν είχαν βρει, λένε, στά χρόνια τής τούρκικης σκλαβιάς στό λιμάνι τής Χίου. Θάμα! Ή Θεός τή φύλαξε, κι αυτός πού τήν έσωσε πήρε τήν εύλογία του. Μές στον πυρετό μου, μ' έβαζαν νά φιλω τήν εικόνα, πού τήν είχαν συνέχεια κάτω από τό προσκεφάλι μου. Έκτοτε, σέ κάθε άρρώστια, δέν μ' έσωζε ούτε ο γιατρός ούτε τά φάρμακα, αλλά ο Άρχάγγελος Μιχαήλ μέ τά χρυσά φτερά του και τό βλέμμα τό μελαγχολικό. Ή θεία Μαριγάκι θά 'μενε μαζί μας, ως τά βαθιά της γεράματα, μαζί μέ τή γιαγιά Σταματία, τον Άρχάγγελο Μιχαήλ και τά άλλα εικονίσματα, έπίσης θαυματουργά. Όμως έμένα μέ είχε αναλάβει αποκλειστικά ο συνονόματός μου. Έως και σήμερα ακόμα, πού σ'ς εξιστορω, τον έχω στό τζάκι του σπιτιού μου.

Ή παππούς μου χάθηκε παράξενα. Όταν βρισκόμαστε στή Μυτιλήνη, τά καλοκαίρια τά περνούσαμε σ' ένα έξοχικό προάστιο, στά νότια τής

πόλης, πού τό λέγανε Βαριά. Ἐκεῖ νοικιάζαμε ἓνα διώροφο σπίτι, δίπλα στή θάλασσα. Ἐκτός ἀπό τήν οἰκογένειά μας μένανε κοντά μας καί ἄλλοι συγγενεῖς. Ὅλοι Μικρασιάτες, ἀπό τήν πλευρά τῆς μάνας μου. Οἱ Ἰσηγόνηδες ἀπό τή Σμύρνη καί οἱ Ἄντοβικ. Αὐτοί πάλι εἶχαν αὐστριακή καταγωγή. Κάποιος ἀξιωματικός τοῦ αὐστριακοῦ στόλου, ἐπί τουρκοκρατίας, ἔμεινε στη Χίο καί παντρεύτηκε Ἑλληνίδα. Ἦταν σόι με πολλὰ πλούτη, πού τά ἔχασαν ὅλα. Σάν τούς Ρώσους πρίγκιπες, κατάντησαν σοφέρ, ὅπως ὁ τελευταῖος θεῖος Ἄντοβικ, πού ὑπῆρξε στή δεκαετία τοῦ '50 ὁδηγός στό αὐτοκίνητο τοῦ Ἀμερικανοῦ διευθυντῆ στό Κολέγιο Ἀθηνῶν. Ὁ ἀδελφός του, καθηγητής τῆς μουσικῆς στή Μυτιλήνη, ἰδιορρυθμος ὅπως λένε ὅσοι τόν γνώρισαν, πέθανε μέσα στή φτώχεια καί στή λησμοσύνη. Μερικοί ἰσχυρίζονται ὅτι ἦταν μεγάλος πιανίστας, σάν τόν Φαραντάτο, τοῦ ὁποίου ὑπῆρξε συμμαθητής.

Ὁ ἀδελφός τῆς μητέρας, ὁ θεῖος Ἀντώνης, παντρεύτηκε τότε κόρη Ἰσηγόνη, τή θεία Στάσα, κι ἔτσι συγγενέψανε οἱ οἰκογένειες. Στήν ἐξοχή ζούσαμε μέσα σέ μιὰ διαρκή γιορτή: γεύματα, χοροί, ἐκδρομές, μπάνια καί τό βράδυ ὅλοι μαζί στρωματσάδα, πάνω στή γλόη, πλάι στίς καλαμιές καί κάτω ἀπ' τ' ἄστρα. Καθώς ὅλοι μας κοιτάζαμε τόν οὐρανό τοῦ Ἰουλίου ἢ τοῦ Αὐγούστου, ἢ κουβέντα γύριζε διαρκῶς γύρω ἀπό τούς ἀστερισμούς. Ὁ Πολικός Ἀστέρας, ὁ Βέγας, ἡ Ἀφροδίτη, ὁ Ἄρης, ὀνόματα ἀστερισμῶν καί ἱστορίες ἀπό τήν ἑλληνική μυθολογία, μέ νανοῦριζαν κάθε βράδυ, καί μαζί τους τό τριζόνι, ὁ κοῦκος καί ὁ φλοῖσβος τῆς θάλασσας. Ξυπνάγαμε μέ τό σκάσιμο τοῦ ἡλίου, πίσω ἀπό τά βουνά τῆς Τουρκίας, κι ἀμέσως ὅλοι μαζί τρέχαμε στή θάλασσα. Στό μεταξύ οἱ δοῦλες μᾶς εἶχαν ἐτοιμάσει τό πρωινό. Μή σᾶς παραξενεύει ἡ λέξη δοῦλες, γιατί τότε ὅλα τά ἀστικά σπίτια δέν εἶχαν οὔτε ὑπηρέτες οὔτε οἰκιακές βοηθοῦς, ἀλλά ἀπλά καί καθαρά δοῦλες, πού οἱ πιό πολλές εἶχαν σάν ἀμοιβή μόνο τό φαγητό τους, κι αὐτό λειψό. Ἄσε πού οἱ πιό πολλοί τίς ἔδερναν καί τίς ἐκλείναν στά ὑγρά κατώγια, (για νά μάθουν νά μὴν κλέβουν), (νά μὴν τρῶνε κρυφά), (νά μὴν κοιτάζουν στό δρόμο). Εἶχαμε κι ἐμεῖς (δοῦλες). Ὅμως ἡ μάνα μου, πρόσφυγα, τίς εἶχε σάν κόρες. Τότε ὑπῆρχε ἡ Σταματίνα, πού μέ ἀνάθρεψε, κι ἐγώ δέν τήν ξεχωρίζω ἀπό μάνα μου.

Κάποιο βράδυ, ὅταν πιά ὅλοι εἶχαν ἀποκοιμηθεῖ, εἶδα μέσα στίς καλαμιές τό «Πράγμα». Καλύτερα θά εἶναι νά πῶ ὅτι τό «ἐνωσα», κι ἀπό τότε θά ζοῦσα, σχεδόν πάντα, μαζί του. Στά χρόνια τῆς Κατοχῆς, στήν Τρίπολη, αἰσθανόμουν τήν παρουσία του πολύ δυνατά. Γι' αὐτό ἐξἄλλου

ἔπεφτα νωρίς στό κρεβάτι, ἔσβηνα τό σπερματώτο καί βυθιζόμενον σιγά σιγά, λίγο μέ τή φαντασία, λίγο μέ τό ὄνειρο, στήν ἀγκαλιά του. "Όταν ἤμουν ἀναστατωμένος ψυχικά –ἴσως καί λόγω τῆς ἐφηβείας–, τότε τό νευρικό μου σύστημα γινόταν («δέκτης») ἠλεκτρικῶν κυμάτων, ὅπως λόγου χάρη τά σήματα μόρς, ἀπό τά πλοῖα πού ταξίδευαν στή Μεσόγειο ἢ ἄλλους πομπούς. Τά τίπ τίπ ἀκουρόντανε μεγεθυντικά μέσα στόν ἐγκέφαλό μου, καί ὅταν ἡ ἔνταση τῶν νεύρων μου ἄλλαζε, ἄλλαζε αὐτομάτως καί τό μῆκος κύματος καί ἐπομένως ὁ ἦχος καί ὁ ρυθμός τοῦ ἀποστολέα ἢ ὁ ἴδιος ὁ ἀποστολέας. Ὑπῆρχαν φορές πού ἀντί γιά «μόρς» ἔπιανα μουσική. Μετά ἀπό τέτοιες ὀλονυχτίες, τήν ἐπομένη συνήθως εἶχα πυρετό, καί τότε ἡ μητέρα μου ἔβαζε τόν Ἀρχάγγελο Μιχαήλ κάτω ἀπό τό προσκέφαλό μου... Συνέβη ὅμως μιά νύχτα στή Λέσβο νά ξυπνήσουν οἱ δικοί μου καί, καθῶς δέν μέ βρῆκαν στή θέση μου, ἄρχισαν νά ψάχνουν, καί ὅταν μέ ἀνακάλυψαν στίς καλαμιές, κάποιος μου εἶπε παραλλάσσοντας τόν τόνο τῆς φωνῆς του, «Εἶναι ὁ μπαμπούλας», γιά νά μέ φοβερίσει. Κι ἀπό τότε ἕνας ἀνεξήγητος φόβος μέ συνεπαίρνει μόλις βρεθῶ μόνος μέσα στό σκοτάδι. Τό «Πράγμα» ἔπαψε νά ἔχει ἐκείνη τή συναρπαστική («μορφή») του. Ἐγινε κάτι ἀπειλητικό καί πολλές φορές, ὅταν παρουσιάζεται, ἔχει χαρακτηριστικά ἀπαίσια, ὅπως λόγου χάρη τή νύχτα πού φάνηκε μπροστά μου, στό δάσος, ἔξω ἀπό τό Χρυσοβίτσι τῆς Ἀρκαδίας, στά 1939, καί πού τόσο πολύ ἔμοιαζε τοῦ Φρανκεστάιν...

Τά χρόνια 1927-1928 καί 1929 θά πρέπει νά ἦταν πολύ σημαντικά γιά μένα. Ἦμουν τότε δύο, τριῶν καί τεσσάρων χρονῶν καί τά καλοκαίρια στή Βαριά εἶχα ἀνακαλύψει, ὅπως εἶπα, τό «Πράγμα» τῆς πρώτης ἐποχῆς, πού τίς νύχτες μέ βοηθοῦσε νά γίνομαι ἀνάλαφρος. Ἐχана τή βαρύτητά μου. Θυμᾶμαι ὅτι ἔμενα κατάπληκτος καθῶς ἔβλεπα τούς γονεῖς καί τούς συγγενεῖς μου νά ἀνασαίνουν ρυθμικά, ὅμως ἀκίνητοι καί μέ κλειστά τά μάτια. Τούς παρατηροῦσα ἀπό ὕψος ἄς ποῦμε δέκα μέτρων, πού ὅμως ἔφτανε γιά νά γεφυρώσει τό χάσμα ἀπό τή γῆ ὡς τούς ἀστερισμούς. Τήν ἡμέρα ζοῦσα μέσα στή θάλασσα. Κυρίως ἐρευνοῦσα τά βράχια, πού ἦταν σκεπασμένα μέ θαλάσσια φυτά, πεταλίδες καί ἄλλα ὀστρακοειδή. Μέσα στίς τρύπες φώλιαζαν καβούρια, πού καμιά φορά εἶχαν πελώριες καί ἐπικίνδυνες δαγκάνες. Ἐγώ ὅμως εἶχα ἐξοικειωθεί, δέν φοβόμουν. Καί τριγυροῦσα, σχεδόν πάντα, μόνος. Στήν παραλία πότε ἡ μάνα μου, πότε ἡ δούλα, πότε ὁ παππούς, μέ ἐπιβλέπανε διακριτικά. "Όταν περνοῦσε τό «Ἀλμπέρτα», ἔνωθα τό κάτι ἄλλο. Γαλάζια θάλασσα ὡς τό βάθος, ὡς

τίς τούρκιες άκτές, καί αυτό τό μαγικό πλοΐο, κατάλευκο, νά προβάλλει ξαφνικά από τόν Νότο, βάζοντας κάβο για τό λιμάνι τής Μυτιλήνης. Κάπου κάπου ύπήρχαν δίπλα του καΐκια μέ άσπρα πανιά, κι αυτό πρόσθετε στη μαγεία τής στιγμής. Είχα λοιπόν τή νύχτα τούς άστερισμούς, τίς καλαμιές καί τό «Πράγμα». Είχα τή μέρα τή θάλασσα, τούς βράχους, τοπίο άπέραντο, μέσα στό κρυστάλλινο νερό, καί μιá φορά τή βδομάδα τό λευκό πλοΐο στη μέση τοϋ πελάγου σέ άρμονική αντίθεση μέ τό βαθύ γαλάζιο χρώμα τής θάλασσας. Είναι φυσικό νά μήν παρακολουθώ τή ζωή τών μεγάλων. Ήξάλλου, δέν ύπήρχε άλλο παιδί. Ήμουν τό μοναδικό. Κι έτσι ζούσα κλεισμένος στόν δικό μου κόσμο.

Κάποιο άπόγεμα ή οίκογένεια είχε νοικιάσει ένα «φορτάκι», από τήν πόλη, για νά πάει έκδρομή. Γυρίζοντας στη Μυτιλήνη, οί ληστές μäs είχαν στήσει ένεδρα. Ήταν ή εποχή τής άπαγωγής τοϋ μωροϋ τών Λίντενμπεργκ στην Ήμερική καί ή μόδα είχε φτάσει ώς τή Λέσβο. Πρόλαβα νά τούς δω, καθώς περίμεναν μέ τά όπλα στά χέρια νά σταματήσει τό αυτοκίνητο μπροστά τους. Είχαν μουντζουρωμένα μαϋρα τά πρόσωπά τους κι έτσι τά μάτια τους έμοιαζαν σαν γλομπάκια ήλεκτρικά. Κάποιος είπε (ακούψε τό παιδί), κι έτσι ξαφνικά βρέθηκα μέσα στά σκέλια τής θείας Ήρωφίλης. Στην άρχή μοϋ μύρισε λεβάντα· σιγά σιγά, όμως, κάποια άλλη παράξενη μυρουδιά, στην άρχή μ' άρεσε, καί σιγά σιγά άρχισε νά μοϋ φέρνει έμετό. Πήγα νά φωνάξω, όμως ή θεία Ήρωφίλη μ' έσφιξε μέσα στά μπούτια της, ένω μέ τό χέρι της μοϋ πίεζε πρός τά κάτω τό κεφάλι. Οί ληστές ήθελαν νά κάνουν έξουχιστική έρευνα. Ήξεραν, είχαν φαίνεται πληροφορίες ότι στό αυτοκίνητο βρισκόταν ένα παιδί καί ήθελαν νά τό πάρουν για λύτρα. Οί δικοί μου, για νά τούς έμποδίσουν, τούς προσέφεραν ό ένας κοσμήματα, ό άλλος χρήματα. Ή πατέρας μου τούς έδωσε τό πορτοφόλι. Μά αυτοί, άπ' τή μιá μεριά επαιρναν κι άπ' τήν άλλη έψαχναν. Σέ μιá στιγμή, μοϋ ρθε νά βγάλω φωνή, γιατί τά μπούτια καί ή μυρουδιά τής θείας Ήρωφίλης πήγαιναν νά μέ πνίξουν καί, τότε ακριβώς, ακούστηκε ό πυροβολισμός. Τό αυτοκίνητο άρχισε καί πάλι νά προχωρεί, νά τρέχει δαιμονιαδώς. Τί είχε συμβεί; Ή γενναϊός σοφέρ άποφάσισε νά άψηφήσει τούς ληστές. Ήβαλε μπροστά καί ξεκίνησε. Καί τότε εκείνοι τόν πυροβόλησαν. Ή σφαίρα τόν χτύπησε στό χέρι. Ή όμως αυτός, άν καί αίμορραγοϋσε, κατόρθωσε νά μäs πάει ώς τήν πόλη. Εκεί τέλειωσε καί τό δικό μου μαρτύριο, καί άρχισε άμέσως νέο, γιατί όλοι θέλανε νά μέ καϊδεϋουν καί νά μέ φιλοϋν, «τό καημένο σώθηκε» έλεγαν, καί δέν σκέ-

φτονταν τόν σοφέρ πού αίμοραγοῦσε. Τότε ἐκεῖνος λιποθύμησε. Τόν πῆγαν στό νοσοκομεῖο. Ἡ χωροφυλακή κυνήγησε τούς ληστές καί τούς συνέλαβε. "Ὡς καί τή δίκη θυμᾶμαι ἀκόμα. Μόνο πού οἱ ληστές μοῦ φάνηκαν ἄκακοι καί συμπαθεῖς. Τούς εἶχαν ἐξάλλου λιανίσει στό ξύλο, ὅπως μοῦ εἶπαν ἀργότερα, ὅταν μεγάλωσα καί ἄρχισα νά μπαίνω στά μυστικά τῆς Ἐξουσίας.

Εἶναι φυσικό, μετά ἀπό ὅλα αὐτά, νά πιστεῦω ὅτι μποροῦσα, λόγου χάρη, νά πετῶ σάν τά πουλιά ἤ νά βρίσκομαι μέσα στό νερό ὅπως τά ψάρια. Κανένas δέν ἦταν σέ θέση νά μέ πείσει γιά τό ἀντίθετο. Μονάχος μου ἀποροῦσα γιατί δέν μποροῦσα νά μένω στήν τρύπα τοῦ βράχου, μέσα στή θάλασσα, ὅπως ὁ φίλος μου ὁ κόκκινος κάβουρας. "Ἡμουν ὑποχρεωμένος νά βγάζω τό κεφάλι μου στόν ἀέρα κάθε λίγο καί λιγάκι κι ἐνιωθα πραγματικά ἄσχημα ὅταν ὁ κάβουρας μέ κοίταζε εἰρωνικά μέ κεῖνα τά στρογγυλά ματάκια του. Οἱ δικοί μου φαίνεται πῶς κάτι εἶχαν μυριστεῖ, γιατί ἡ ἐπίβλεψη εἶχε γίνει πολύ σφιχτή. Κάποιο ἀπόγιομα, καθόμαστε μέ τόν παππού μου τόν Γιάννη πάνω ἀπό τή μάντρα καί βλέπαμε τή θάλασσα, ὅπου οἱ ἄλλοι ἔκαναν μπάνιο. Τότε ξαφνικά μοῦ ἤρθε ἡ ἐπιθυμία νά πετάξω, σάν πουλί. "Ἀλλωστε οἱ συνθήκες ἦταν ἰδανικές. Ἡ μάντρα εἶχε δύο μέτρα ὕψος, μετά ὑπῆρχε ὁ δρόμος καί ἀπό κεῖ, ὡς τήν ἀμμουδιά, εἶχαμε ἄλλα δύο μέτρα. Σύνολο, τέσσερα μέτρα ὕψος καί κάπου δέκα μῆκος. «Παππού», τοῦ λέω, «ἔλα νά πετάξουμε ὡς τή θάλασσα» καί, πρὶν ἐκεῖνος προλάβει νά μέ πιάσει, ἄνοιξα τά χέρια μου σάν φτεροῦγες καί ὄρμησα στό κενό. Ἔσπασα στό κόκαλο τό δεξί μου χέρι καί, ὅπως φαίνεται, πήδηξε ἀπό πάνω μου καί ὁ παππούς, μέ ἀποτέλεσμα νά σπάσει κι αὐτός τό δεξί του πόδι. Μέ πῆγαν στό νοσοκομεῖο καί μοῦ ἔβαλαν τό χέρι στό γύψο. Ὁ παππούς, ξαπλωμένος σ' ἕνα μικρό σπίτι, κοντά στό δικό μας, εἶχε μαραζώσει. Μέ βάζανε νά τόν παρακαλῶ νά φάει κάτι, νά πιεῖ λίγο γάλα. Μέ κοίταζε μέ ὀρθάνοιχτα μάτια καί τόν πιάνανε τά κλάματα ἀπό τίς τύψεις, πού μέ ἄφησε νά «πετάξω» καί νά χτυπήσω. Τελικά, ἐκτός ἀπό νερό, δέν ἔβαλε μπουκιά, κι ἔτσι μιά μέρα ἔσβησε ἡσυχά ἡσυχά σάν πουλί, τόν ἔλεγαν ἐξάλλου καί Πουλάκη, γιά ν' ἀρχίσουν τά μοιρολόγια καί τά ξεφωνητά. «Τί ἔχει ὁ παππούς;», ρωτοῦσα ἀνήσυχος. Καί τότε κάποιος εἶπε τή λέξη τῆ μαγική: «Πέθανε». Αὐτό ὅμως δέν τό κατάλαβα τότε, γιατί, ὅπως εἶπα, οἱ φίλοι μου, δηλαδή τό «Πράγμα» καί τά καβούρια, δέν εἶχαν τίποτα τό κοινό μέ τούς ἀνθρώπους, πού τή μέρα μιλοῦσανε καί χειρονομοῦσαν, ἐνῶ τό βράδου ἔμεναν ἀκίνητοι καί

ξαπλωμένοι, όπως τώρα ο παππούς ο Γιάννης. Στην ουσία, βέβαια, ήμουν –άθελά μου– ένας μικρός δολοφόνος. "Αρχισα από πολύ μικρός. Και νομίζω ότι μιά παγωνιά, μιά ανατριχίλα έπεσε στην οικογένεια σέ σχέση με μένα." Έτσι λοιπόν παράξενα χάθηκε ο πατέρας τής μάνας μου. Και θά 'χε δέν θά 'χε τότε κλείσει καλά καλά τά έξήντα.

Στό μεταξύ, ο θεϊός 'Αντώνης διορίστηκε στό προξενείο τής 'Αλεξάνδρειας, στην Αίγυπτο. "Όταν γύρισε, μετά έναν χρόνο, στά 1929, πρώτα πρώτα μάς ειπε πώς δέν πρέπει πιά νά μέ φωνάζουν Μιχάλη-Μιχαλάκη, γιατί τό όνομα αυτό είναι χοντρό, χωριάτικο, λαϊκό. Τό σωστό είναι νά μέ φωνάζουν μέ τρόπο πολιτισμένο, ευρωπαϊκό. Και πρότεινε τό Μίκης. Μήπως στίς 'Ηνωμένες Πολιτείες δέν έκαναν θραύση τά Μίκυ Μάους; "Έτσι μου 'μεινε, αληθινό κουσούρι, τό Μίκης, πού παρ' όλες τίς προσπάθειές μου, όταν μεγάλωσα, στάθηκε αδύνατο νά τ' αλλάξω. Πόσο πιό όμορφο ήταν τό Μιχαήλ! Και φανταστείτε ότι μεγάλωσα μέ τόν 'Αρχάγγελο Μιχαήλ κάτω από τό προσκέφαλό μου.

Τό άλλο πού μάς έφερε ο θεϊός 'Αντώνης από την Αίγυπτο ήταν ένα γραμμόφωνο! Ένα καταπληκτικό γραμμόφωνο, πού κούρδιζε φυσικά μέ τό χέρι και ειχε τό μεγάφωνο ενσωματωμένο στό ίδιο τό κουτί. Ξύλο, ντυμένο μέ λεπτό γκριζό δέρμα. Μαζί μέ τό γραμμόφωνο, τρία άλμπουμ. Δύο μικρά, γιά κανονικούς δίσκους, και ένα μεγάλο, γιά δίσκους γίγαντες. "Όλους φυσικά τών 78 στροφών. Οί δίσκοι ειχαν βάρος και πάχος και έσπαζαν εύκολα. Στή μέση ή κόκκινη έτικέτα μέ τό σκυλάκι πού ακούει μουσική από τό χωνί. His master's voice. 'Υπήρχαν δίσκοι μέ πράσινη και μπλέ έτικέτα. "Όλα σκέτη μαγεία. Οί βελόνες έπρεπε ν' αλλάζουν συχνά, ειδημή ο ήχος παραμορφωνόταν. Και τί τρομερό, όταν αρχιζε ή βελόνα νά κάνει τά πρώτα κράτς κράτς και ακολουθοϋσε μετά ή όρχήστρα και μετά ή φωνή! "Όταν βάλουμε τά «Κύματα του Δουνάβεως» και τά βιολιά πλημμύρισαν τόν άέρα μέ τά μαγικά τους φτερά, θυμάμαι πού ο πατέρας μου άρπαξε τή μάνα μου απ' τή μέση και άρχισε νά τή στροβιλίζει στην ταρατσα τής βίλας.

Γρήγορα έγινε ο αποκλειστικός χειριστής του διαβολικού όργάνου. Βούρτσιζα επιμελώς τους δίσκους, κούρδιζα, έβαζα προσεχτικά τή βελόνα, νά μή γρατσουνίσει, και, ωπ!, φύγαμε... Τά ζευγάρια μπροστά μου υπακούανε πρόθυμα στους ρυθμούς. 'Ιδιαίτερα όταν ο χορός ήταν τσάρλεστον ή φόξ-τρότ γινόταν χαμός. Πηδάγανε, κλοτσάγανε. Φωνάζανε όλοι μαζί. Πανηγύρι. Στό βάλς τά πράγματα ήταν διαφορετικά. 'Υπήρχε ευ-

γένεια, αν και, όπως είπα, ο πατέρας μου, ακόμα και στο βάλς, το ήρεσε να κάνει βίαιους κύκλους και να ζαλίζει την ντάμα του, πού συνήθως της ξέφευγε: «Γιῶργο, είσαι τρελός...». Στο ταγκό, έπεφτε βουβαμάρα. Τα ζευγάρια σφιγγόντουσαν, τά μάγουλα έσμιγαν. Μονάχα όταν ο πατέρας μου και πάλι έκανε τή «φιγούρα», δηλαδή έμπηγε τό πόδι βαθιά στά σκέλια της ντάμας του, τότε αυτή ξανάλεγε: «Γιῶργο, είσαι τρελός...». Μετά τό φαί τό ρεπερτόριο ήταν τραγούδια. Από τά γρήγορα θυμάμαι τό «'Αλό 'Αλό –παρακαλώ– μίστερ πέστε μου ποιός είστε. Μέ τ' άκουστικό στό χέρι μιά κυρία περιμένει – 'Αλό – 'Αλό – 'Αλό άλό παρακαλώ» και τό «'Αχ, μπαρμπουνάρα μου». Από τά άργά, φυσικά, τό «'Αγόρι μου έλα ξύπνα και γεϊρε στην άγκαλιά μου», πού τό σερόνταραν, εν χορωό, όλοι στό τραπέζι.

Τό ένα άλμπουμ είχε μόνο μουσική χοροό. "Όλα τά σουζέ, τζάζ εκείνης της εποχής. Τό άλλο είχε βιενέζικη μουσική: «Εϋθυμη Χήρα», «Τσάρντας», βάλς του Στράους, καθώς και τά έλληνικά τραγούδια. Και τό τρίτο, άριες από Ιταλικές όπερες. Τή *Νόρμα* του Μπελλίνι. Από τά 1928 ως τά 1943 άκουγα συνέχεια αυτά τά τρία άλμπουμ. Μέσα στην Κατοχή πλούτισα τή συλλογή μου μέ τήν «Είσαγωγή» από τήν *Καβαλλερία Ρουσσικάνα* και μέ τό *Κοντσέρτο για δύο βιολιά* του Μπάχ. Κάποτε, ένας συγγενής της "Ελλης, από τήν Τρίπολη, μου γύρεψε τό άλμπουμ μέ τήν τζάζ για κάποιον πάρτι. "Όταν πέρασε πολός καιρός, αποφάσισα να πάω στό σπίτι του, στά Σεπόλια, να δω τί γίνεται. Κι έπεσα πάνω στην κηδεία του. Τό παιδί ήταν χίτης κι εγώ δέν τό ΄ξερα. Σε κάποια σύγκρουση τόν σκότωσαν οί έλασίτες της περιοχής. Περίπτωση δηλαδή, μιās κι εγώ τήν εποχή εκείνη ανήκα στόν ΕΛΑΣ. "Όταν έμαθα τά καθεκαστα, τόν είδα και νεκρό στη μέση του σαλονιού και από πάνω οί δικοί του να τόν μοιρολογούν, πώς να ζητήσεις τό άλμπουμ. "Έτσι, μαζί μέ τόν σκοτωμένο έχασα κι εγώ μιά σπάνια συλλογή πού, τό σπουδαιότερο, μέ είχε γαλουχήσει δεκαπέντε όλόκληρα χρόνια. Και ποιός ξέρει τί της χρωστώ...

"Εως εδώ, όπως βλέπετε, καμιά απολύτως έπαφή μέ τήν πραγματικότητα. Θά μου πείτε: «Μά ήσουν μόλις τεσσάρων πέντε χρονών». Σωστά. "Όμως, όπως θα δοϋμε παρακάτω, όρισμένοι αντικειμενικοί παράγοντες δέν μου επέτρεπαν να πάρω χαμπάρι τό τί γινότανε γύρω μου. Και πρώτ' άπ' όλα, οί συγχές μεταθέσεις του πατέρα μου, από πόλη σε πόλη. "Έτσι, πριν προλάβω να συνειδητοποιήσω τό πού βρίσκομαι, μās πήγαιναν σε καινούργιο περιβάλλον. "Άλλη γειτονιά, ξένα παιδιά, ξένοι άνθρωποι,

άλλα ήθη και έθιμα, άλλο σπίτι, άλλο σχολείο, νέοι δάσκαλοι-καθηγητές κ.λπ. κ.λπ. "Έτσι τό καταφύγιό μου, ή σπηλιά μου, ό μοναδικός μου κόσμος ήταν τό σπίτι μου, ή οίκογένειά μου. Στήν αρχή, όπως είπα, είχα τό γραμμόφωνο. Είχα τίς ιστορίες του πατέρα μου και τής μητέρας μου. Αυτή μου μιλούσε όλο για τόν Τσεσμέ και τή ζωή της στη Μικρασία. Ό άλλος, πάλι, μιλούσε για τήν Κρήτη, για τόν Γαλατά, τή μαμά του και τή γιαγιά του, και κάθε πρωί, όταν πήγαινα στό κρεβάτι τους και ξάπλωνα ανάμεσά τους, μου μιλούσε για τό μεγάλο χαλί που είχανε πάντα στόν τοίχο, απέναντι στό κρεβάτι τους, και πού μέ κεντητά χρώματα παρίστανε έναν μεσαιωνικό πύργο και μπροστά ό πρίγκιπας, πού χαιρετούσε τήν πριγκίπισσα γιατί έφευγε για πόλεμο ή για κυνήγι. Και γύρω γύρω ακόλουθοι, πολεμιστές, υπηρέτες, άλογα, σκυλιά, σαλπιγκτές... Κάθε πρωί ό πατέρας μου μου έλεγε και μιá άλλη ιστορία για τόν πρίγκιπα, τίς σχέσεις του, τά προβλήματά του, τήν οίκογενειακή του κατάσταση, τά σχέδιά του. Στό κρεβάτι των γονιών μου πήγαινα ακόμα και στην Πάτρα. Και θυμάμαι ότι στόν Πύργο, δηλαδή στην τρίτη του γυμνασίου, όταν έλειπε ό πατέρας κοιμόμουν στη θέση του, πλάι στη μάνα μου. Στην Τρίπολη πιά είχα γίνει κοτζάμ άντρας, σταμάτησα τίς πρωινές μου επισκέψεις.

Άγαπούσα επίσης πολύ τά έπιπλα: τή σιφονιέρα, τόν μπουφέ, τό σαλόνι, τό τραπέζι, τό κομοδίνο (ακόμα τό 'χω απέναντί μου έδω στό Βραχάτι, σαπίζει δίπλα στα βαρέλια) και προπαντός τή βιβλιοθήκη μέ τίς τέσσερις τζαμένιες πόρτες... "Όλα αυτά, καθώς και τά κουζινικά, τά σκεπάσματα, τά ρούχα, τά βιβλία, τίς κουρτίνες, σε κάθε μας μετάθεση ό πατέρας μου τά τοποθετούσε μέσα σε τεράστιες ξύλινες κλούβες που τίς είχε φτιάξει ό ίδιος και τίς είχε αριθμήσει ώστε να μπαίνουν πάντοτε τά ίδια πράγματα στις ίδιες κλούβες, τίς κάρφωνε μόνος του, αυτό κρατούσε ως έναν μήνα και τό πρωί του ταξιδιού έρχονταν οι άχθοφόροι, τίς κουβαλούσαν ως τό φορτηγό κι από κεϊ στό λιμάνι –στη Μυτιλήνη, στη Σύρο, στόν Πειραιά, στην Πρέβεζα, στό Άργοςτόλι, στην Πάτρα– πλάι στό βαπόρι, και μεϊς βλέπαμε τό βίντσι να σηκώνει πότε τή σιφονιέρα και πότε τό σαλόνι και σφιγγόταν ή ψυχή μας. Καθώς ή κλούβα, πιασμένη στα σχοινιά ψηλά ψηλά, έτριζε, κάτι έσπαγε μέσα μου, γιατί ήξερα πως οι καλοί μας φίλοι υποφέρανε. Και μετά, μέσα στ' άμπάρι. Και πάλι τό βίντσι, να τά βγάλει έξω και να τά τοποθετήσει ξανά πάνω στό φορτηγό. Και κείνη ή διαδρομή Πρέβεζα-Γιάννενα, τί σου λείει; "Ένας δρόμος, τί

δρόμος, μονοπάτι, και ή μιá λακκούβα δίπλα στην άλλη. Μπρός τό φορτηγό και πίσω έμεις, στό φορτάκι, και νά λέμε, τώρα όλα θά διαλυθοῦν. Και έντούτοις και πάλι στό νέο μας σπίτι ό πατέρας νά ξεκαρφώνει τίς κλοῦβες και νά κρύβει προσεχτικά τίς σανίδες μέ τούς αριθμούς στό υπόγειο για τήν προσεχή μετάθεση. Πόση χαρά ένιωθα κάθε φορά πού τό έπιπλο ξανάπαιρνε τή θέση του. Βέβαια, είχαν όλα μικροτραυματισμούς, πού μέ τά χρόνια γίνονταν όλο και βαρύτεροι. "Όμως, νά, ή βιβλιοθήκη είναι ξανά στημένη, και τώρα βγάζουμε από τά ξύλινα κιβώτια τά βιβλία και τά τοποθετοῦμε στη θέση τους. Στο κέντρο, στην ωραιότερη μεριά, ή Μεγάλη Έγκυκλοπαίδεια Έλευθερουδάκη, δεμένη μέ κόκκινο δέρμα και χρυσά στοιχεία, στη ράχη του βιβλίου, δέν ξέρω πόσοι τόμοι. Έ σειρά, μέ τά ώραία χαρτονένια χρωματιστά ξώφυλλα: *Οί μεγάλοι μύσται, Φάουστ, Η ιστορία της μουσικής του Λαντόρμυ, Τά κατά συνθήκηνη ψεύδη, κάποιος PENAN.* "Όλος ό Σαίξπηρ. Οί λευκοί τόμοι Παπύρου, μέ τά κλασικά κείμενα. Οί μεταφράσεις των τραγικών, από τόν Γρυπάρη. Έ κόκκινος τόμος, Διονύσιος Σολωμός μέ πρόλογο Πολυλά. Έ μεγάλος μπλέ Παλαμάς... Φτάσαμε, στην Τρίπολη, τούς δυό χιλιάδες τόμους. Είχα ανοίξει και τετράδιο, για τά βιβλία πού δάνειζα στους φίλους μου, φορτικά, γιατί μ' άρεσε νά τούς νιώθω νά διαβάζουν. Τό 'χω τό τετράδιο ακόμα· τά βιβλία δέν έχω. Κι όσα δέν χάθηκαν, από τή μεγαλοψυχία μου, τά κλέψανε στον Γαλατά, όταν τό σπίτι ήταν ακόμα έρείπιο και οί δικόι μου, αναγκαστικά, κοιμόντουσαν άλλοῦ. Τώρα μάς έχουμ μείνει λίγοι τόμοι από τήν Έγκυκλοπαίδεια κι ένα ή δυό βιβλία από τήν πολύτιμη συλλογή του παππού μου του Μιχαήλ μέ ποιήματα του Λόρδου Μπάυρον κι ένα άλλο για τή Γαλλική Έπανάσταση. Τέτοια βιβλία, τεράστια, εκδόσεις του περασμένου αιώνα, είχανε πάμπολλα και τά διαβάζαμε κατά προτίμηση τό χειμώνα, πού σκοτείνιαζε νωρίς, μέ τή λάμπα -τόν καιρό της Κατοχής- δίπλα στη σόμπα μέ τά ξύλα.

"Έπειτα μ' άρεσαν τά γραμματόσημα. Μ' άρεσαν τά χρώματά τους, τά παράξενα γράμματα, τά διάφορα σχέδια, φωτογραφίες, ζωγραφίες. Τά καθάριζα προσεχτικά, τά έπλενα, τά στέγνωνα και τά κολλούσα κατά κράτος και κατά σειρά. Διάβασα αρχικώς Έούλιο Βέρν. Μέ τόν Δεκαπενταετή Πλοίαρχο, τό Γύρο του Κόσμου και τίς 20 χιλιάδες λεῦγες από τήν θάλασσαν, όλα στολισμένα μέ υπέροχες χαλκογραφίες, ταξίδευα μέ τή φαντασία μου σε όλες τίς γωνιές της γής. Είχα κι έναν "Ατλαντα και μέ τά γραμματόσημα και τήν Έγκυκλοπαίδεια δέν ένιωθα τήν ανάγκη από

τό «Πράγμα»), γιά νά απογειώνομαι και νά φεύγω μακριά. Είχα αρχίσει νά παίζω στίς γειτονίες, μά ίσως αυτό ἦταν περισσότερο μιὰ φυσική ἐπιθυμία νά γυμναστῶ, νά χτυπήσω, νά κουραστῶ. Καί κάποτε, ξαφνικά, ἄφρηνα τό παιχνίδι στή μέση, δέν μ' ἐνοιαζε πού φώναζαν τά παιδιά, κι ἔτρεχα στά γραμματόσημα. Μοῦ ἔφερνε ἡ μαμά ἢ ἡ δούλα ψωμί βρεμένο μέ ζάχαρη ἢ ψωμί μέ λάδι, τό ἀπογευματινό, κι ἐγώ βυθιζόμουν στή δουλειά και στά ὄνειρα. Περίμενα τόν πατέρα νά μοῦ δέσει τίς πληγές, πού ἦταν μόνιμες, στά δύο γόνατα και κάτω ἀριστερά και δεξιά στούς ἀστραγάλους. Μοῦ ἔβαζε ὀξυζενέ, ἰώδιο και μιὰ ἀλοιφή ἄσπρη, πού μύριζε ὄμορφα, και μετά τόν ρωτοῦσα γιά τή Νέα Καληδονία, λόγου χάρη, πού εἶχε ἀσυνήθιστα μακρόστενα γραμματόσημα, ἢ και γιά τήν Ταγκανίκα, μέ τά ἄγρια θηρία.

Τά παιδιά τῆς γειτονιάς, κατά κανόνα, μέ ἀντιμετώπιζαν ἐχθρικά. Ἦμουν ξένος, μιλοῦσα παράξενα γιά τά δικά τους αὐτιά (οἱ Γιαννιωῆτες γελοῦν ὅταν ἀκοῦν τούς Μυτιληνιούς, οἱ Κεφαλλονίτες τούς Γιαννιωῆτες, οἱ Πατρινοί τούς Κεφαλλονίτες και οὕτω καθεξῆς). Ὁ πατέρας μου ἦταν «κάποιος» –διευθυντής νομαρχίας!–, ἡ μάνα μου μέ εἶχε πάντα καθαρό –στοιχεῖα ὅπωςδῆποτε ἀρνητικά. Ἄλλά κι ἐγώ παρουσίαζα προβλήματα, γιατί δέν μπορούσα νά καταλάβω πῶς μιᾶν και κυρίως πῶς σκέφτονται. Ἡ κάθε πόλη, ἀλλά και ἡ κάθε γειτονιά, εἶχε τά δικά της ἦθη, τά παιδιά τά δικά τους παιχνίδια, τά καλαμπούρια τους, τόν τρόπο συμπεριφορᾶς. Ἔτσι, αἰσθανόμουν αὐθῆς πάνω ἀπό ἀμήχανος: γελοῖος. Καί οἱ ἄλλοι τό ἔπιαναν και γελοῦσαν μαζί μου. Μέ κοροῖδευαν, ὅτι κι ἂν ἔκανα. Στό τέλος, ὕστερα ἀπό δύο τρεῖς βδομάδες, μ' ἄφηναν νά παίζω μαζί τους. Ὅμως πάντα στήν τελευταία θέση. Ἄπ' ὅλα αὐτά δέν ἔλεγα ποτέ τίποτα στούς γονεῖς μου, γιατί τούς ντρεπόμουν. Ἐκεῖνο πού ἐνιωθα εἶναι ὅτι ἦμουν κουτός, ἀσχημος και ἀδέξιος σέ σχέση μέ τά παιδιά τῆς γειτονιάς, πού εἶχαν τόν ἀέρα τοῦ ἰδιοκτήτη και τή σιγουριά τοῦ ἐξουσιαστῆ. Ἡ γειτονιά ἦταν δική τους, ὅπως και ἡ γλώσσα ἦταν δική τους και ὁ τρόπος πού παίζανε και καλαμπούριζανε μεταξύ τους. Ἐγώ ἦμουν πάντα ὁ ξένος. Στά Γιάννενα, Ἀθηναῖος· στό Ἀργοστόλι, Ἡπειρώτης· στήν Πάτρα, Κεφαλλονίτης και οὕτω καθεξῆς.

Στή γειτονιά Μιχαήλ Βόδα, στήν Ἀθήνα, ἦμουνά πέντε χρονῶν, και ἀσφαλῶς ἦταν ἡ πρώτη μου γειτονιά. Ἐδῶ τά παιδιά εἶχαν τόν ἀέρα τοῦ πρωτευουσιάνου. Ἀλίμονο λοιπόν σέ μένα, τόν διπλό ἐπαρχιώτη, πού ἔφτανε στήν Ἀθήνα ἀπό τή Λέσβο, μ' ἓνα σύντομο σταθμό στή Σύρο.

Ἄπ' ὅλους τούς μικρούς ὑπῆρχε ἓνας κεφάλας, ὁ πιό ἐπιθετικός καί ὁ πιό κακός. "Ὅταν τόν προσπερνοῦσα στό τρέξιμο, μέ χτύπαγε μέ τόν ἀγκώνα, εἴτε μοῦ ἔβαζε τρικλοποδιά. Ξεσήκωνε τό τσοῦρνο ἐναντίον μου. Μέ πιάνανε τότε οἱ σπασμοί, οἱ λυγμοί, ντρεπόμουν κι ἔτρεχα στό σπίτι. "Ὁμως ἀπ' ὅλα, τό πιό πολύ μέ πείραζε ὅταν ὁ μύξας ἔτρεχε μπροστά μου καί κουνούσε σάν αὐτόματο τήν κεφάλα του, μιά δεξιά, μιά ἀριστερά. Αὐτή ἡ κίνηση ὅμως δέν εἶχε καμιά σχέση μέ τό ρυθμό τοῦ τρεξίματος, καί δέν ξέρω, ἦταν ἓνα φαινόμενο πού μέ ἀναστάτωνε. Μισοῦσα ἐκεῖνο τό παιδί, ὅμως μισοῦσα, κυρίως, ἐκεῖνο τό κεφάλι πού ἐπέμενε μπροστά μου νά κουνιέται, μέ τρόπο ἀσυγχρόνιστο, πού μοῦ ἔφερνε σιχασιά. Τόν προειδοποίησα πολλές φορές νά μήν τρέχει μπροστά μου. Αὐτός ὅμως –λές καί τό ἔκανε ἐπίτηδες– μέ προσπερνοῦσε μέ σπρωξιάς κι ἔτρεχε καμαρωτός, βάζοντας τό ἄρρυθμο κεφάλι του μπροστά ἀπ' τή μούρη μου. Κάποια μέρα δέν τό ἄντεξα. Ἡ κεφάλα του μέ τραβοῦσε σάν μαγνήτης. Πῆρα λοιπόν μιά μεγάλη πέτρα καί τοῦ τήν ἄνοιξα. Εἶδα τό αἷμα νά πηδᾷ καί νά βάφει τήν πέτρα, τό χέρι μου, τά μαλλιά του. Τό παιδί ἔπεσε. Κι ἐγώ ἀνέβηκα στό σπίτι, κλείστηκα στήν τραπεζαρία, σκαρφάλωσα στόν μπουφέ καί ζάρωσα στήν ὀροφή του. Ἔως ὅτου ἦρθε ὁ πατέρας μου μέ τήν ἀστυνομία, ἔβγαλε τή ζώνη ἀπό τή μέση καί μέ ἀπειλοῦσε. Τέλος πάντων, ἔφαγα πολύ ξύλο, τό παιδί πῆγε στό νοσοκομεῖο καί σώθηκε τελικά, καί εὐτυχῶς πού ἦρθε ἡ μετάθεση γιά τήν Ἡπειρο, γιά νά φύγουμε ἀπό κείνη τή γειτονιά, πού παραλίγο νά μέ κάνει φονιά στά πέντε μου χρόνια.

Ἡ μετάθεση ἦταν εὐνοϊκή. Στήν Ἀθήνα, ἀπό τά 1928, κυβερνοῦσε ὁ Βενιζέλος καί, ποιός ξέρει, κάποιος κυβερνητικός παράγοντας πού γνώριζε τίς πολιτικές πεποιθήσεις τοῦ πατέρα μου ἐνήργησε ὥστε νά πάρει τήν πιό ὑψηλή θέση τῆς ὑπαλληλικῆς του καριέρας, δηλαδή Ἀναπληρωτῆς Γενικός Διοικητῆς Ἡπείρου. Ἀνάλογος ἦταν καί ὁ μισθός του. Τό σπίτι μας, τό φαγητό, τα ροῦχα μας, οἱ δεξιώσεις, τά γλέντια, οἱ ἐκδρομές, καί οἱ τιμές τῆς ἐξουσίας! Στά Γιάννενα συνέβησαν συνταρακτικά γεγονότα γιά μένα. Ὁ ἐρχομός καί ἡ γνωριμία μέ τόν παππού μου, τόν Κρητικό, τόν Μιχαήλ, ἡ γέννηση τοῦ ἀδελφοῦ μου, στά 1932, καί τό κατοῦρημα πού ἔκανα στόν Ἐλευθέριο Βενιζέλο, μάλιστα, στόν πρωθυπουργό τῆς χώρας!

Ἄλλα σημαντικά ἦταν τό δημοτικό σχολεῖο καί τό κατηχητικό, οἱ Ἐβραῖοι, ἡ λίμνη καί τό νησί, ὁ χειμώνας μέ τά χιόνια καί τήν παγωμένη λίμνη, τό κунήγι, τό χέλι στό κεραμίδι καί ἡ γνωριμία μέ τά βουνά, τά χωριά, τούς χωριάτες τῆς Ἡπείρου. Ὁ πατέρας μου, πού τότε, ὅπως εἶπα,

ἔτρωγε πολύ, δέν ἦταν μόνο χοντρός ἀλλά καί ψηλός. Ἔφτανε τό ἕνα καί ὀγδόντα καί εἶχε παχύ μαῦρο μουστάκι. Στά μάτια μου φάνταζε σωστός γίγαντας, κι ὅταν ἤμουν κοντά του, δέν φοβόμουν τίποτα. Πίστευα πώς δέν ὑπῆρχε ἄλλος ἄντρας σάν κι αὐτόν. Νά, ὅμως, πού μιὰ μέρα βλέπω στό σαλόνι ἕναν γίγαντα, πιό ψηλό ἀπ' αὐτόν. Μόνο πού ἐκεῖνος εἶχε μεγάλα ἄσπρα μουστάκια, φοροῦσε γιλέκο, ἀπ' ὅπου κρεμόταν ἡ χρυσή καδένα τοῦ ρολογιοῦ του, καί στά παπούτσια του εἶχε γκρίζες γκέτες.

«Αὐτός εἶναι ὁ Μιχάλης;», ρώτησε μέ τήν τραγουδιστή κρητική προφορά του.

Καί ἡ μητέρα μου ἔσπευσε νά μέ διατάξει:

«Φίλησε τό χέρι τοῦ παπποῦ σου, Μίκη!»

«Ἰντα πάλι εἶναι αὐτά», εἶπε μέ ἀπορία καί θυμό ἐκεῖνος, «Μιχάλη τότε βαφτίσατε, Μιχάλη θά τότε λέω. Ἔλα ἐδῶ, μωρ' ἐσύ, Μιχάλη».

Τόνη κοίταζα μέ φόβο, γιατί ὁ παππούς πού ἤξερα εἶχε ἄλλη ὄψη. Ἦταν πιό κοντός. Εἶχε κι αὐτός ἄσπρες μακριές μουστάκες. Μόνο πού ἐκεῖνου γέρνανε πρὸς τά κάτω, ἐνῶ αὐτουνοῦ ἐδῶ πηγαίνανε σάν τσιγκέλι ψηλά, πρὸς τό ταβάνι. Ὅμως, πρὶν προφτάσω νά συνέλθω, δίνει μιὰ καί μ' ἀνασηκώνει ψηλά, πάνω ἀπὸ τό κεφάλι του, καί λέει:

«Νά δοῦμε, λοιπόν, θά μοιάσεις τσῆ γενιά μας; Θά γίνεις Κρητικός;»

Πρώτη φορά εἶδα τόν πατέρα μου νά στέκεται ἔτσι μπροστά σέ ἄνθρωπο. Μέ τό σεῖς καί μέ τό σᾶς. Καί τότε, πού κάπνιζε σάν φουγάρο, λέει στή μάνα μου:

«Κρύψε τά τασάκια, ὁ μπαμπάς μου ἀπαγορεύει νά καπνίζω μπροστά του.»

Ἔτσι κι ἔμπαινε ὁ παππούς, ὁ πατέρας πεταγόταν λές καί τόν τίναζε ἐλατήριο, κι ἔλεγε ἀμέσως: «Θέλετε τίποτε, μπαμπά;». Ἐκεῖνος ἦταν πάντα αὐστηρός, συνοφρυωμένος, λιγομίλητος, καί εἶχε συνήθειες πού ἔπρεπε ὅλοι νά τίς σεβόμαστε. Νά ξυπνήσει, νά πλυθεῖ, νά φτιάξει προσεχτικά τά μουστάκια του στόν καθρέφτη, μέ τίς ὄρες, νά ντυθεῖ, νά βουρτσίσει πανταλόνι, γιλέκο, σακάκι –τά παπούτσια τά γυαλίζανε οἱ ὑπηρέτριες, στά Γιάννενα λόγῳ κοινωνικῆς θέσεως καί μισθοῦ εἴχαμε δύο–, μετά νά πιεῖ στήν τραπεζαρία τόν καφέ του, πάντα χωρίς ζάχαρη, νά βάλει τήν γκρίζα ρεπούμπλικα, νά σταθεῖ καί πάλι στόν καθρέφτη τοῦ ἀντρέ, νά πάρει τό βαρύ καφεκόκκινο μπαστούνι του καί νά κατεβεῖ τίς σκάλες, χωρίς νά βγάλει τσιμουδιά. Μένουμε τότε ἀπέναντι ἀπὸ τή Ζωσιμαία Σχολή, στό κέντρο τῆς πόλης, καί τοῦ παπποῦ μου τοῦ ἄρесе νά

περπατᾶ στους δρόμους, νά χαιρετᾶ τούς γνωστούς, βγάζοντας διακριτικά τή ρεπούμπλικα, καί νά κάθεται πάντα στό ἴδιο καφενεῖο, ἀπέναντι ἀπό τό Διοικητήριο, γιά νά διαβάσει τόν ἀθηναϊκό καί τόν τοπικό τύπο.

Τώρα πού ἦταν κοντά μας ὁ παππούς μου, ὁ πατέρας μου ἔφτανε πάντα στό σπίτι στήν ὥρα του. Μιλοῦσε σιγά, ὅταν τόν ἐνωθε στό σαλόνι ἢ στήν τραπεζαρία, καί πήγαινε στήν κουζίνα νά πεῖ στή μάνα μου νά σχεδιάσει μέ τό πιρουνί τή Μεγαλόνησο πάνω στόν πουρέ. «Θά τοῦ ἀρέσει πολύ», τῆς ἔλεγε, καί τή φιλοῦσε διακριτικά, μπάς καί φωνάζει καί ταραχτεῖ ὁ μπαμπάς του. Εἶναι φυσικό νά μή χωνεύω αὐτή τήν κατάσταση. Αὐτός ὁ παππούς μου ἔκλεβε ἕνα ἕνα τά προνόμια. Τόν σερβίριζαν πρῶτο, τόν πρόσεχαν σάν νά ἦταν μικρό παιδί. Δηλαδή ἐγώ! Ἐξάλλου κι ἐκεῖνος, ἐκτός ἀπό τό «τί κάνεις σήμερα, Μιχάλη;», δέν μοῦ ἔλεγε τίποτε παραπάνω. Καί μετά τό μεσημεριανό, ὅταν ροχάλιζε στήν πολυθρόνα, ὁ πατέρας πατοῦσε στά δάχτυλα τῶν ποδιῶν, καί «σοῦτι» ἀπό δῶ, «σοῦτι» ἀπό κεῖ, λές καί τό σπίτι μας εἶχε γίνει νεκροταφεῖο. Ἔως ὅτου ξυπνήσει, κοιτάζει τήν ὥρα στό ρολόι τοῦ γιλέκου του, νά πεῖ στερεότυπα: «Ἄργησα», νά πάει στήν κουζίνα νά πλυθεῖ, καί ἡ μαμά ἀπό κοντά νά τοῦ κρατᾶ τήν πετσέτα κι ἔτσι νά ξαναφύγει, γιά νά μπεῖ τό σπίτι στόν παλιό του ρυθμό, δηλαδή ν' ἀκουστεῖ καμιᾶ φωνή ἢ στριγκλιά ἀπό τίς κοπέλες, πού μοῦ ἄρεσε νά τίς σιμπῶ στά πισινά, πού ἦταν τόσο ἀφράτα καί γλυκά.

Ἄπό τίς ἐφημερίδες πού διάβαζε, κατάλαβαν ὅλοι ὅτι ὁ κ. Μιχάλη Θεοδωράκης, πατέρας τοῦ κ. Ἄναπληρωτοῦ, ἦταν ἀντιβενιζελικός. Ἔτσι, γρήγορα ἔγινε τό κέντρο τῆς προσοχῆς ὅλων τῶν πολιτικῶν ἀντιπάλων τοῦ Βενιζέλου πού, ὅσο πλησίαζαν οἱ ἐκλογές, γίνονταν καί πιό προκλητικοί καί δραστήριοι. «Μέ ἐκθέτει», ἔλεγε κρυφά στή μάνα μου ὁ πατέρας, «ὅμως πῶς νά τοῦ μιλήσω. Θά γκρεμίσει τό σπίτι ἀπό τίς φωνές...». Καί πράγματι, ἕνα μεσημέρι, κατάλαβα γιά πρώτη φορά τί θά πεῖ παππούς Κρητικός.

«Ἄκουσε, Γιώργη», φώναζε ἐκτός ἑαυτοῦ στόν πατέρα μου, πού ἔσκυβε τό κεφάλι, «αὐτός ὁ Βεελζεβούλ εἶναι ἡ καταστροφή τῆς Ἑλλάδος. Ἀποτελεῖ ὕβριν διά τό ἔθνος καί προσβολήν διά τήν φιλότιμη μας πατρίδα, τήν Κρήτη. Καί ἐσύ, θά ἔχεις τήν αἰωνίαν μου κατάραν, ἂν τολμήσεις, παραβαίνων τάς ἱεράς οἰκογενειακάς μας παραδόσεις, νά ὑποχωρήσεις, ἔνεκα φόβου, εἴτε μωροφιλοδοξίας, πρό αὐτοῦ τοῦ ἀναισχύντου, τοῦ ὁποίου μηδέ τό ὄνομα καταδέχομαι νά προσφέρω». «Σᾶς βεβαιῶ, μπαμπά», ἀπαντοῦσε ὁ ἄλλος ὅσο μπορούσε πιό γλυκά, «ὅτι κοιτάζω μόνον τό ὑψη-

ρειακόν μου καθήκον. Ἐν τούτοις, πρέπει νά ἀναγνωρίσετε καί ὑμεῖς ὅτι σήμεραν ἔχομεν κυβέρνησιν Βενιζέλου...». «Μήν προφέρεις αὐτό τό ὄνομα. Δέν ἠθέλω νά τό ἀκούω. Μοῦ βρομίζεις τά ὄματα...» Καί οὕτω καθεξῆς. Ναί, ξέχασα νά πῶ ὅτι καί οἱ δύο μιλοῦσαν μεταξύ τους εἰς ἄπταιστον καθαρεύουσαν. Οἱ Τοῦρκοι εἶχαν σκοτώσει τόν πατέρα τοῦ παπποῦ μου ὅταν ἦταν σχεδόν μωρό. Ἡ μητέρα του ἔμεινε χήρα νέα, μέ ὀρφανά στήν πλάτη. Ἀλλά ἄς δοῦμε τί γράφει ὁ κ. Ν. Β. Πιμπλῆς, στόν *Κήρυκα Χανίων*, στίς 28.1.1962:

Εἰς ὁμιλίαν σχετικήν πρός τήν καταγωγήν τοῦ συνθέτη Μίκη Θεοδωράκη ἐλέχθη ὅτι κατάγεται πιθανῶς ἀπό τούς Θεοδωράκηδες τοῦ χωρίου Μάζα Σελήνου. Ἡ σύγχυση ὀφείλεται εἰς ἄγνοίαν καί εἰς τήν ὑπαρξίν πολλῶν οἰκογενειῶν μέ τό αὐτό ἐπώνυμο εἰς τόν Νομόν Χανίων.

Γενάρχησ τῶν εἶναι ἕνας Γραμπουσιανός ἐπαναστάτης, ἀπό τό χωριόν Κάμπος τῆς Κισιάμου καί ἀπό τόν συνοικισμό Μπερμπατιανά, ὅπως τόν ὀνόμασαν οἱ Τοῦρκοι, πού ἔλεγαν μπερμπάντες τούς ἀγωνιζομένους ἐναντίον των. Ἀκόμη καί σήμεραν ἡ συνοικία αὐτή διατηρεῖ τήν ὀνομασία αὐτήν, τό δέ περίεργον εἶναι, ὅτι ἀπ' αὐτό πῆραν οἱ ἀπόγονοι τοῦ Γραμπουτσιανοῦ τό ἐπίθετον Μπερμπαντάκηδες ἢ Μπερμπάντηδες, τό δέ ἐπίθετον Θεοδώρηδες ἢ Θεοδωράκηδες διετήρησαν μόνον ὡς ἐπίσημον. Ἡ οἰκογένεια διατηρεῖ σήμεραν τά ἐπίθετα ἀπό τούς προγόνους τῆς, τόν Ἀδάμη, Ἀδαμάκηδες, τόν Κυριάκο, Κυριακάκηδες, διατηρεῖ δέ καί τά παλιά Θεοδωράκηδες ἢ Μπερμπαντάκηδες. Ἐνας ἐκ τῶν ἀπογόνων τῆς οἰκογενείας αὐτῆς, ὁ Μπερμπατογιώργης, ἔλαβε σύζυγον μιάν Θεοδωροπούλαν, ἀσκέτου οἰκογενείας, ἀπό τόν συνοικισμόν Θεοδωριανά τῆς κοινότητος Κεφάλι, ἀπόθεν καί ἐγώ κατάγομαι, ὅπου καί ἐγκατεστάθη. Κατά τήν ἐπανάστασιν τοῦ 1866-69, ὁ Μπερμπατογιώργης αὐτός, μετέχων τῆς μάχης τῶν Σταυρακῶν, ὑπό τήν σημαίαν τοῦ Σκαλίδη ἐφονεύθη. Ἀφῆκε τήν γυναῖκα του χήραν, ἦν ἐγώ, μικρό παιδί, ἐνθυμοῦμαι μετά τό ἔτος 1875. Ἐγνώρισα δέ δύο τέκνα τῆς, τόν Μανώλη, πού πέθανε νέος, καί τήν Χρυσή, πού ἔμεινε κοντά τῆς μετά τήν ἐξ Ἀθηνῶν ἐπάνοδόν τῆς ἐκ τῆς προσφυγιάς. Ἀργότερον ἐγνώρισα τρεῖς υἱούς τῆς, τόν Γιώργη, πού ἐργάζετο στό Καστέλλι τῆς Κισιάμου, ὡς μάγειρος, τόν Θόδωρο, ὁ ὁποῖος ἐργάζετο ἐν καιρῷ εἰρήνης ὡς Κλητήρ εἰς τήν Ἐθνικήν Τράπεζαν τῆς Ἑλλάδος, ἐν καιρῷ δέ Κρητικῆς Ἐπαναστάσεως ὡς ὄπλαρχηγός, ὑπό τήν σημαίαν τοῦ ἀρχηγοῦ Σκαλίδη, καί τόν Μιχάλη, ὅστις εἰδικευθεῖς εἰς τήν ραπτικήν, εἰς τό Ὀρφανοτροφεῖον τοῦ Κράτους, ὡς υἱός φονευθέντος ἐν πολέμῳ, ἤσκησε εἰς τά Χανιά τό ἐπάγγελμα τοῦ ἐμποροράπτου.

Οὗτος νυμφευθείς, ἀπό τό χωριόν Γαλατά, τήν θυγατέρα τοῦ ὀπλαρχηγοῦ Σπυριδάκη ἀπέκτησαν μίαν κόρην καί δυό ἄρρενα τέκνα, τόν Πέτρον, ἤδη πολιτικόν συνταξιοῦχον, καί τόν Γεώργιον, δικηγόρον καί νομάρχην, οὗτινος υἱός εἶναι ὁ μουσικοσυνθέτης Μίχης Γ. Θεοδωράκης.

N. B. Πιμπλής

‘Ολόκληρη ἡ γενιά τῶν Θεοδωράκηδων ξεκίνησε ἀπό τόν Θεοδωρομανώλη, ξακουστό λυράρη καί τραγουδιστή. Αὐτός προσκλήθηκε κάποτε νά παίξει σέ ἓνα γλέντι, στό σπίτι τοῦ ἀγαθῆς Σφακιά. Σέ μιά στιγμὴ μπῆκαν Ἑλληνοποῦλες καί χόρευαν μπροστά του κι αὐτός πετοῦσε στραγάλια στό πάτωμα πού τά πατοῦσαν, χάνανε τήν ἰσορροπία τους, πέφτανε στό πάτωμα καί φαινότουσαν τά ἐσώρουγά τους, καί γέλια ὁ ἀγάς. Τό ἴδιο βράδυ ὁ Θεοδωρομανώλης τοῦ ἔστησε καρτέρι καί τόν σκότωσε. Μά καθὼς ἔτρεχε γιά νά κρυφτεῖ, ἔχασε τό ἴνα παπούτσι του καί μαρτυρήθηκε. Οἱ Τοῦρκοι πιάσανε τή γυναίκα καί τά παιδιά του καί τά κλείσανε στό κάστρο, στά Χανιά. Καί βγάλανε φερμάνι: «Ἄν δέν παραδοθεῖς, θά κόψουμε τή φαμελιά σου». Ὅποτε, τί νά κάνει ὁ Θεοδωρομανώλης, παρουσιάστηκε στόν πασά, στά Χανιά, κι αὐτός διέταξε καί τοῦ ἴκοψαν τό κεφάλι. Ἐνας ἀπό τοὺς γιούς του εἶναι πού πῆγε, φυγὰς κι αὐτός, ἀπό τά Σφακιά στόν Κάμπο. Ἦτανε θεόρατος κι εἶχε μιά μεγάλη κατσούνα καί λέει στους ντόπιους πού βρῆκε ἐπιτόπου, κι εἶχανε χεστεῖ βλέποντας τή θωριά του: «Ὅπου δείχνει ἡ κατσούνα μου, οὔλα τά μέρη ντοῦτα εἶναι δικά μου». Καί στέριωσε στόν Κάμπο.

Ὅταν ὁ παππούς μου γύρισε ἀπό τήν Πόλη, ἀσχολήθηκε μέ τήν ἐκλογή τοῦ ἀνιψιοῦ του στή Βουλὴ τῆς Κρήτης. Ἐγραφε στους ψηφοφόρους, γύριζε μέ τό ἄλογο τά χωριά, ἔβγαζε λόγους. Εἶχε μεγάλη μόρφωση. Ἐφερε μαζί του μιά μεγάλη βιβλιοθήκη. Μελετοῦσε καί χειριζότανε τόν γραπτό λόγο μέ κομψότητα, καλλιπέπεια καί φαντασία. Γιά νά ζήσει, ἀναγκάστηκε ν’ ἀνοίξει ραφτάδικο στά Χανιά. Τό πρῶτο γιά εὐρωπαϊκό ντύσιμο, φράγκικο ὅπως τό λέγανε. Καί εἶναι φυσικό πού ὅλοι οἱ εὐρωπαϊζόντες ἔγιναν πελάτες του. Ἄνάμεσα καί ὁ Βενιζέλος. Μ’ αὐτόν ὑπῆρχε συγγένεια. «Ἐξάδελφε Μιχαλάκη», τόν ἀποκαλοῦσε ὁ ἓνας, «Ἐξάδελφε Λευτεράκη», ἀπαντοῦσε ὁ ἄλλος. Ἡ συγγένεια προερχόταν ἀπό τή γυναίκα του, τή γιαγιά μου, τήν Αἰκατερίνη, πού ἦταν ἐγγονή τῶν Χάληδων, δηλαδή τῶν στρατηγῶν στήν Κρητικὴ Ἐπανάσταση στά μέσα τοῦ περασμένου αἰώνα. Ἀπό τοὺς Χάληδες κρατοῦσε καί ἡ μητέρα τοῦ

Βενιζέλου. "Όμως ἡ συγγένεια ἦταν διπλή, γιατί ἡ ἀδελφή τοῦ Βενιζέλου παντρεύτηκε τόν ἀδερφό τῆς γιαγιᾶς μου. Ἐκαναν ἕνα παιδί, τόν Γιώργο Σπυριδάκη, πού ἔγινε καθηγητής στή Σορβόνη. Ὅταν διηύθυνα, πρὶν ἀπό τέσσερα χρόνια, τό Ἄξιον Ἔστί μέ τή σουηδική χορωδία στήν αἴθουσα τελετῶν αὐτοῦ τοῦ φημισμένου γαλλικοῦ πανεπιστήμιου, ὁ θεῖος μου καθόταν εὐτυχισμένος στήν πρώτη σειρά. Σέ μιὰ στιγμή, τοῦ εἶπα ἀπό τή σκηνή: «Γιά σένα τό διευθύνω». Λίγους μῆνες ἀργότερα πέθανε. Ὅταν ὁ Βενιζέλος ἔγινε στά 1909, γιά πρώτη φορά, πρωθυπουργός, ὁ παππούς μου τοῦ ἔραψε τό φράκιο. Νά ὅμως πού, λίγο ἀργότερα, κάποιοι βενιζελικοί, δέν ξέρω πῶς, σκότωσαν τόν ἀγαπημένο ἀνιψιό τοῦ παπποῦ μου. Κι ἀπό τότε ἡ ἀγάπη καί ἡ συγγένεια ἔγιναν μίσος ἄσβηστο. Ὁ θεῖος μου ὁ Πέτρος, ἀδελφός τοῦ πατέρα μου, μοῦ εἶχε διηγηθεῖ πολλές φορές τή σκηνή τῆς τελικῆς ρήξης:

Ὁ Βενιζέλος, πρωθυπουργός, ἐπισκέπτεται τό ραφεῖο, πού ἦταν στήν ἀνηφορία πρὸς τό Διοικητήριο, ἀπέναντι ἀπό τό δικηγορικό γραφεῖο τοῦ Βενιζέλου. Περιμένε συχαρίκια καί ἀγκαλιές, ὅμως ὁ παππούς μου τόν κοίταζε βλοσυρός. Ἐκανε πῶς δέν κατάλαβε καί εἶπε:

«Γειά σου, Μιχαλάκη, ἦρθα νά σοῦ παραγγείλω μερικά κοστούμια.»

«Δέν ἔχω ἀνάγκη οὔτε ἀπό τόν παρά σου οὔτε ἀπό τήν παρουσία σου.»

«Μά, Μιχαλάκη, ἄσε τά πολιτικά.»

«Σέ παρακαλῶ, φύγε καί μὴν ξαναβάλεις τό πόδι σου ἐδῶ...»

Καί ὁ Βενιζέλος ἔσκυψε τό κεφάλι καί ἔφυγε, καί σέ λίγο βούιξε ὁ τόπος καί οἱ πιό πολλοί πελάτες, πού ἦταν βενιζελικοί, δέν ξαναπάτησαν στοῦ παπποῦ μου καί φτώχεια καί πείνα μεγάλη ἔπεσε στήν οἰκογένεια. Αὐτά στά 1910-1913.

Ὁ πατέρας μου ἐκεῖνο τόν καιρό πῆγε ἐθελοντής στούς Βαλκανικούς Πολέμους. Ἦταν δεκάξι χρονῶν καί τραυματίστηκε στό Μπιζάνι. Μετά σπούδασε Νομικά καί, ὅταν τέλειωσε, μπῆκε στόν διοικητικό κλάδο. Διορίστηκε πρῶτα στή Δράμα καί μετὰ στήν Ἡπειρο. Ἐκεῖ τόν γνώρισε ὁ Στεργιάδης, πού ὅταν ἀργότερα, στά 1920, ἔγινε ἀρμοστής στή Σμύρνη, τόν κάλεσε κοντά του καί τόν ἔκανε βοηθό ἀρμοστή, μέ ἔδρα τά Βουρλά, ὅπου γνώρισε καί τή μάνα μου. Ἐως τότε ὁ πατέρας μου, ἐπηρεασμένος ἀπό τόν δικό του πατέρα, ἦταν βασιλικός. Γύρισε καί ἔγινε φανατικός βενιζελικός ἐκεῖ στή Μικρασία, γιατί ἔζησε τήν προδοσία, ἀπό θέση διοικητική, δηλαδή ἀπό πρῶτο χέρι. Τό ἔχε ὅμως πάντα κρυφά ἀπό τόν πατέρα του, γιατί τόν σεβότανε καί δέν ἤθελε νά τόν στενοχωρήσει.

Κάποτε ο παππούς ο Μιχαήλ έφυγε από τὰ Γιάννενα, γύρισε στην Κρήτη, και μᾶς ἤρθε ό... Βενιζέλος. Μένουμε σέ ἄλλο σπίτι τότε, πρὸς τὴ λίμνη. Καί κάποια μέρα ἀντιλήφθηκαν μεγάλη κίνηση στό σπίτι μας. Πλυσίματα, καθαρίσματα, ψώνια, μαγειρέματα. "Ὡς καί ἡ χωροφυλακή ἔβαλε ἄντρες στην πόρτα μας. Ἐπό νωρίς εἶχαν ἔρθει καί οἱ φίλες τῆς μάνας μου, ἡ κυρία Διοικητοῦ Χωροφυλακῆς, ἡ κυρία Διευθυντοῦ Ταμείου καί ἡ κυρία Εἰσαγγελέως, πού εἶχαν εἰδικότητα στούς κουραμπιέδες καί στό χαλβά τῆς Ρήνας. Συγχύστηκα μέ ὅλη αὐτή τὴ φασαρία καί πηδώντας τό φράχτη ἀπό τὴν πίσω μεριά τοῦ σπιτιοῦ –εἶχαμε ἕναν μικρό κῆπο– πῆγα στή λίμνη νά παίξω μέ τὴ συμμορία τῶν παιδιῶν πού ἔμεναν μέσα στό κάστρο. Γι' αὐτό καί ἄφησα τὰ παπούτσια, νά ἔμαι ξυπόλυτος, γιά νά μή μέ πάρουνε στό ψιλό. Τό μεσημεράκι, γυρίζοντας, ἔβλεπα τὴν πόλη μας ἀλλαγμένη. Στὰ μαγαζιά εἶχαν σημαῖες. Τὰ πιό πολλά ἦταν κλειστά. Καί κόσμος εἶχε μαζευτεῖ στά πεζοδρόμια. Σέ μιὰ στιγμή εἶδα νά περνᾶ τό φορτάκι τοῦ Βάνια, χωρίς τό σκέπασμα, καί στό πίσω κάθισμα ὁ κύριος πατέρας μου μαζί μ' ἕναν γέρο μέ ἄσπρο μουςάκι καί μουςτάκια νά χαιρετοῦν καί νά γελοῦν στόν κόσμο. Τό αὐτοκίνητο πῆγαινε κατά τὴν κατεύθυνση τοῦ σπιτιοῦ μας. Ἀκολούθησα κι ἐγώ. "Ὅταν ἔφτασα, κόσμος καί προπαντός πολλοὶ χωροφύλακες ἦταν μπροστά στό σπίτι. Μερικοὶ φώναζαν κιόλας. Γλίστρησα ἀπ' τὴν πόρτα, χωρίς νά μέ πάρουν χαμπάρι, καί γρήγορα ἀνέβηκα τὴ σκάλα. Πῆγα νά μπῶ στό σαλόνι, ὅμως ἕνας κύριος μου λέει: «Ποῦ πᾶς; Δέν ξέρεις πῶς εἶναι μέσα;» Τότε βγήκε ἡ μητέρα μου ἀπ' τὴν κρεβατοκάμαρα. Κρατοῦσε τὴν πουντριέρα στό χέρι καί φτιαχνότανε, καί σ' αὐτές τίς στιγμές ἦταν πάντα ἐξαιρετικά νευρική: «Ἐυπόλητος! Ἀλήτης! Δέν ντρέπεσαι! Νά σέ δεῖ καί ὁ Πρόεδρος καί νά πεῖ πῶς δέν ἔχουμε ἀνατροφή! Γρήγορα νά πλυθεῖς καί νά βάλεις τὰ καλά σου!» «Νά ἕνας ἄλλος παππούς», σκέφτηκα, «πού μέ βγάζει ἀπ' τὴ σειρά μου καί μου παίρνει τὴ θέση μου, μου παίρνει καί τὸν μπαμπά μου, καί ἡ μάνα μου ἔχει γίνεῖ ἔξω φρενῶν ἐξαιτίας του κι ἐγώ θά φάω ἀσφαλῶς στην κουζίνα μέ τίς δοῦλες, γιά χατίρι του». Ὡστόσο, πλύθηκα καί μάλιστα δέχτηκα νά φορέσω ἐκεῖνο τό γελοῖο κοστούμι τό ναυτικό, ἀπό περιέργεια νά δῶ τί θά γίνεῖ.

Μπήκα στό σαλόνι καί τούς εἶδα νά κάθονται στίς πολυθρόνες. Ὁ πατέρας ὀλόιδιος ὅπως ὅταν εἶχε μπροστά του τὸν παππού μου. Μέ τό σεῖς καί μέ τό σᾶς. «Ἰδού, κύριε Πρόεδρε, ὁ διάδοχος, Μιχαήλ Θεοδωράκης. Ἐχει τό ὄνομα τοῦ φίλου σας...», λέει μέ νόημα καί χαμογελαῖ. Ὁ

Βενιζέλος μου πιάνει τὰ χέρια καί, σάν ν' ἀκούω τόν παππού μου, μοῦ λέει: «Νά δοῦμε, θά γίνεις Κρητίκαρος σάν τόν πατέρα σου;» μοῦ δίνει ἕνα μπατσάκι στό μάγουλο καί προσθέτει: «'Αλήθεια, μέ μισεῖ ἀκόμη ὁ Μιχαλάκης;» «Μά ὄχι, τί λέτε, κύριε Βενιζέλε. Τόν εἶχαμε ἐδῶ πρὶν λίγο καιρό! Θά ἔλεγα ὅτι ἔγινε ὀπαδός σας». «Θεέ μου, τί ψέματα λέει», σκέφτηκα, «ὁ μπαμπάς», γιατί μόλις ἄκουσα τό ὄνομα Βενιζέλος, θυμήθηκα τόν παππού πού τοῦ φώναζε: «Δέ θέλω ν' ἀκούσω τό ὄνομα αὐτό!» «Ὡστε, λοιπόν, αὐτός ἦταν. (Λοιπόν, Μίκη, δηλαδή Μιχάλη), μοῦ λέει ὁ πατέρας, (θά πᾶς τώρα σάν ἡσυχο παιδάκι νά γευματίσεις, καί μετά τὰ μαθήματά σου. Χαιρέτησε πρὶν φύγεις...)). Τότε πραγματικά θύμωσα μέ ὄλους αὐτούς τούς ξένους καί, ὅπως τό συνήθιζα ὅταν πίστευα πώς εἶχα δίκιο, ἄρχισα νά φωνάζω καί νά αναποδογυρίζω τίς καρέκλες καί ὅ,τι ἔβρισκα μπροστά μου. Ἐγινε ἕνα μικρό πανδαιμόνιο.

Ἐπενέβη ὁ Βενιζέλος καί εἶπε: «Μά τί θέλει τό παιδί;» «Νά κάτσει μαζί μας.» «Καί γιατί δέν τοῦ κάνουμε τό χατίρι;» «Μά τί λέτε, κύριε Πρόεδρε, θά τόν μαυρίσω στό ξύλο.» Καί πράγματι, μέ ἔπιασε ἀπό τὰ αὐτιά. Τότε ὁ Βενιζέλος σηκώθηκε καί μέ πῆρε στήν ἀγκαλιά του... Μέ κάθισε στά γόνατά του. Ὅμως ἦταν πιά πολύ ἀργά. Γιατί σ' αὐτές τίς ἐξαιρετικές περιπτώσεις, ὅταν ἔβλεπα ὅτι τά χάνω ὅλα καί ὅτι κινδυνεύω, αἰσθανόμουν αὐτόματα μιὰ ζεστή ὑγρασία στά σκέλια μου, δηλαδή μέ ἀπλά λόγια κατουριόμουν στα βρακιά μου. Φαίνεται ὅτι σέ κάποια στιγμή ὁ Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως αἰσθάνθηκε τὰ ὑγρά στό πανταλόνι του, μέ ἀνασήκωσε λίγο γιά νά δεῖ τί συμβαίνει, καί φυσικά ἐγώ ὅπου φύγει φύγει. Ἐγκαταλειμμένος ἀπό ὄλους καί ντροπιασμένος, ἔτρεξα στόν κῆπο καί χώθηκα στόν κρυψώνα μου, στό κοτέτσι, περιμένοντας τή συντέλεια τοῦ κόσμου.

Ὁ Γιαννάκης γεννήθηκε στό πρῶτο μας σπίτι, στοῦ Μέρτζου, ἀπέναντι ἀπό τή Ζωσιμαία Σχολή. Δέν ἦταν ἡ πρώτη φορά πού κλείνανε τή μητέρα μου στήν κρεβατοκάμαρα. Ἐμένα ἡ δούλα μ' ἔπαιρνε καί μέ κράταγε μακριά, στόν κῆπο, στό ἄλλο δωμάτιο, καμιά φορά καί στό ὑπόγειο, καί ξαφνικά ἡ μάνα μου στρίγκλιζε σάν νά τή σφάζουνε, καί νά μοῦ λέει ἡ δούλα: «Δέν εἶναι τίποτα, θά τῆς περάσει». Στή Μυτιλήνη εἶχε κάνει δύο ἀποβολές, καί τά δύο ἀγόρια, γι' αὐτό κι αὐτή ἡ διαφορά μέ τόν ἀδελφό μου, ἑφτά χρόνια. Μοῦ εἶπανε πώς ἔχω ἕναν μικρό ἀδελφό, ὅτι τόν ἔφερε κάποιο πουλί καί τόν παράτησε στό κρεβάτι, δίπλα στή μάνα μου, ὅτι θά ἦχω κάποιον νά παίζω μέσα στό σπίτι. Ὅμως, ἀπ' ὅλα αὐτά, ἐκεῖνο πού

ἔβλεπα ἐγὼ εἶναι ὅτι κανεῖς δέν γύριζε νά μέ κοιτάξει. Ποῦ εἶναι ἐκεῖνες οἱ χαρές καί τά χάδια τοῦ πατέρα μου, πού ὅποια ὥρα καί στιγμή βρισκόταν σπίτι ἔμενε σκυμμένος πάνω ἀπό τήν κούνια τοῦ μωροῦ, πού ἦταν πρησμένο καί κακάσχημο, καί δέν καταλάβαινα πού ὅλοι, μά ὅλοι, φωνάζανε: «Καλέ, τί ὠραῖο μωρό, ἴδιος ὁ πατέρας του». Ἦταν, ὅπως καί νά τό κάνεις, ἕνα γερό πλήγμα γιά μένα. Ἐξω ἀπ' τό σπίτι ἡ θέση μου δύσκολη. Μέσα στό σπίτι ἡ θέση μου, ἀπό πρωταγωνιστής, κομπάρσος. Ὁ καημένος ὁ Γιαννάκης, ἴσαμε νά γίνει ἄντρας καί νά μέ ἀντιμετωπίσει ἀπό θέση ἰσχύος, θά περνοῦσε ἀπό μένα τά πάνδεινα. Καί ἦταν καλός, γλυκός, ὅλο γελοῦσε καί μένα μέ λάτρευε. Δέ λέω, κι ἐγὼ θά πρέπει νά τόν ἀγαποῦσα. Ὅμως δέν τόν συγχώρεσα ποτέ πού πῆρε ἕνα κομμάτι ἀπό τήν ἀγάπη τῶν γονιῶν μας. Φαίνεται, τό ἄχα μεγάλη ἀνάγκη. Σάμπως ὅμως μοῦ ἔλειψε ποτέ;

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, σιγά σιγά τά πράγματα ξαναμπήκανε στήν κανονική τους σειρά. Τά σχολειά ἄνοιξαν. Τώρα θά πῆγαινα στή δεύτερη δημοτικῶ. Τήν πρώτη μέρα κιόλας, μπροστά στό σχολειό, χωροφύλακες κρατοῦσαν δεμένους μέ σχοινιά κάτι χωριάτες κι ἐργάτες καί τούς χτυποῦσαν στό κεφάλι μέ μακριές σανίδες πού ἔχαν γίνει κόκκινες ἀπό τό αἷμα. Ἐνιωσα μιά μεγάλη σιχασιά καί ἀπέχθεια γι' αὐτούς τούς βρόμικους ἀνθρώπους, πού ἔχυναν τόσο σπάταλα αὐτό τό παράξενο κόκκινο ὑγρό, τό αἷμα. Μά τόν Θεό, θυμᾶμαι καλά ἀκόμα, οὔτε γιά μιά στιγμή δέν σκέφτηκα τότε πῶς ὁ χωροφύλακας ἔκανε κάτι κακό. Ἀντίθετα, γιά μένα συμβόλιζε τόν δικό μας κόσμο. Δέν μᾶς ἀκολουθοῦσαν ἄλλωστε παντοῦ; Ἐμένα δέν μέ πρόσεχαν; Δέν μᾶς ἔκαναν θελήματα καί δέν ἔδιωχναν, καμιά φορά μέ τίς κλοτσιές, τούς ζητιάνους καί τούς ἄλλους κουρελιῆδες πού ζητοῦσαν ἐνοχλητικά ψωμί; Δέν συνόδευαν τόν κ. Διοικητή Χωροφυλακῆς, πού μέ ἀγαποῦσε τόσο πολύ, γιατί τοῦ ἔβαζα τό ταγκό πού τοῦ ἄρεσε στά πάρτι πού κάναμε σπίτι, κάθε βδομάδα; Μισοῦσα ὅλους τούς ντόπιους, μεγάλους καί μικρούς, ἰδιαίτερα τούς μικρούς, τούς ξυπόλυτους, τούς βρόμικους, πού ἔτρεχαν πιό γρήγορα ἀπό μένα, πετοῦσαν μακριά τήν πέτρα, ἔκαναν σφεντόνες καί ἤξεραν καλό σημάδι κι ὅλο μέ κοροῖδευαν πού ἤμουν καθαρός, φοροῦσα παπούτσια καί ἄσπρα ροῦχα, καινούργια, ἀθηναϊκά.

Ἦπῃρχε μέσα μου μιά τάξη. Ἀπ' τή μιά ὁ κόσμος ὁ δικός μας, τῶν ὑπαλλήλων καί τῶν πλούσιων, ἀπό τήν ἄλλη οἱ βρόμικοι, πού ζούσανε στούς μαχαλάδες καί πού σκύβανε τό κεφάλι μόλις βλέπανε τόν χωροφύλακα. Γι' αὐτό καί οἱ δύο πρώτες τάξεις στό δημοτικό πῆγανε χαμένες.

Στοιβαγμένοι ό ένας πάνω στόν άλλο σέ μικρά βρόμικα δωμάτια, είναι ζήτημα άν ή δασκάλα γνώριζε τελικά ποιός είναι ποιός. "Όλοι κουρεμένοι, γουλί. Οί περισσότεροι ξυπόλυτοι. Μέ μύξες και μέ ψεΐρες. Στο τέλος, είτε δέν πήγαινα είτε δέν μέ στέλνανε είτε ήμουνα άρρωστος μέ τόν Άρχάγγελο Μιχαήλ στό προσκεφάλι και τή γιαγιά τή Σταματία γονατιστή στό καμαράκι της, μπροστά στά εικονίσματα, νά ψέλνει: «Άλαλα τά χείλη τών άσεβών». Άπ' όλη αυτή τήν ιστορία, θυμάμαι τό κατηγορητικό, κι αυτό γιατί εκεί άκουσα νά τραγουδάνε πολλοί μαζί. Εύθύς άμέσως όμως, όταν άρχισαν τά «Πάτερ ήμών» και τίς ομαδικές προσευχές, ένιωσα μιά βαθιά μελαγχολία, έναν ψυχικό πόνο. Κι έτσι τό 'σκασα και δέν ξαναπάτησα. Γιατί ψυχικό πόνο; Ίσως γιατί ή δασκάλα του κατηγορητικού νά 'παιρνε εκείνη τή σκυλίσια έκφραση, ότι δήθεν επικοινωνεί μέ τόν Θεό. Δηλαδή, κάτι άφύσικο και ψεύτικο. Νά γίνεσαι άλλος από κείνο πού είσαι! Γι' αυτό άλλωστε δέν δέχτηκα ποτέ νά μασκαρευτώ στις Άπόκριες, ούτε νά βάλω φουστάνελες, «μάσκα», άλλες φορεσιές, στις σχολικές γιορτές. Δέν ήθελα νά γίνω άλλος, νά κοροϊδέψω τόν κόσμο. «Δέν είμαι εγώ. Ποιός είμαι;» Είχα πραγματικά άηδία μέ τά μασκαρέματα, κι όταν μ' έπαιρναν μέ τό ζόρι, καθόμουν σέ μιά γωνιά και δέν μιλούσα. Ήταν όλα γύρω μου μελαγχολικά.

Πόσο μ' άρεσε τό χιόνι πού τά καθάριζε και τά όμορφαινε όλα! Πάνε οι βρόμικοι μαχαλάδες και τά χαμόσπιτα. "Όλα γίνονταν ως διά μαγείας παραμυθένια (σάν τόν πύργο στό χαλί της κρεβατομάκκαρας), όπου τά σπίτια και οι άνθρωποι έλαμπαν μέσα στό κρύσταλλο κι έπαιρναν τίς πολύχρωμες φωτεινές του ανταύγειες. Άπ' τά δέντρα κρέμονταν σταλαχτίτες πού τρεμόσβηναν καθώς τίς χάιδευαν οι άχτίδες του χειμωνιάτικου ήλιου. Τό τζαμί, πío περήφανο από χτές, γιατί στά πόδια του ή λίμνη είχε γίνει ένας πελώριος καθρέφτης και τό άντανακλούσε. Τά Γιάννενα λέγανε: «Άντίο φτώχεια, αντίο μιζέρια, αντίο βρόμα. Είμαι τώρα ένας τόπος μαγικός. Κατοικώ στά όνειρα, όπως αυτά πού βλέπει αυτό τό μικρό ξένο παιδί πού, είναι αλήθεια, δέν τό άγάπησα καθόλου...». Τίς μέρες αυτές οι φίλοι του πατέρα μου μάς φέρνανε κυνήγι. Άγριόπαπιες μέ πολύχρωμα φτερά, λές και δραπετεύσανε από τόν παράδεισο. Άλλη μαγεία αυτή. Και τό μεσημέρι ή μαμά άνάγγελνε τραγουδιστά: «Σήμερα θά φάμε χέλι ψημένο στό κεραμίδι».

Τά δυό καλοκαίρια τά πέρασα σχεδόν έξ ολοκλήρου έξω από τά Γιάννενα. Τή δεύτερη χρονιά μάλιστα, πού είχα μεγαλώσει, ό πατέρας μου μ'

ἄφησε νά μείνω μαζί μέ τόν νομομηχανικό σέ σκηνή, σ' ἓνα πολύ ψηλό καί ἄγριο μέρος, πρὸς τό Μέτσοβο. Τήν ἡμέρα βοηθοῦσα κι ἐγώ στή χάραξη τοῦ δρόμου, πότε κρατώντας κανένα κοντάρι καί πότε κουβαλώντας κανένα μηχανήμα. Ἡ φύση ἦταν ἄγρια, ὄλο βράχια, θάμνους, χαράδρες. "Ὅπου ἄπλωνε τό μάτι σου, βουνά. Σ' ἔπιανε ἀσφυξία. Δέν ξέρω, μά ἐγώ πού εἶχα ζήσει ὡς τότε μέσα στή θάλασσα, ἐνιωθα καί νιώθω πάντα παράξενα ὅταν βρίσκομαι φυλακισμένος, θά ἴλεγε, μέσα στά βουνά. Γι' αὐτό δέν θυμᾶμαι ἀκόμα νά ἐνιωσα τό συναίσθημα πού κυριολεκτικά μέ συνεπῆρε, συναίσθημα μιᾶς ἀπερίγραπτης χαρᾶς καί μιᾶς ἀπολύτρωσης, ὅταν τό φορτάκι τοῦ Βάνια κατηφόριζε στά 1933 ἀπό τά Γιάννενα γιά τήν Πρέβεζα... Αἰσθανόμουν ὅτι πλησιάζει ἡ θάλασσα. "Ὅτι σέ λίγο θά εἶμαι καί πάλι ἐλεύθερος. Καί μοῦ ῥόχταν νά βάλω τίς φωνές. Ἐκεῖ πάνω ἡ νύχτα πλάκωνε ἀπότομα. Οἱ ἐργάτες ἐτοίμαζαν τή φωτιά. Βάζανε τήν κατσαρόλα μέ τό φαί καί λέγανε κουβέντες πού δέν κινούσανε τό ἐνδιαφέρον μου. "Ἦθελα νά φύγω, νά περπατήσω, πού ὅμως νά μ' ἀφήσει ὁ νομομηχανικός καί τά τσιράκια του... Λές καί ὄλοι εἶχαν ἐντολή νά μή μέ χάσουνε ἀπ' τά μάτια τους. Αὐτό κατά βάθος μοῦ ἄρεσε, πού ἤμουν ἓνα πλάσμα τόσο σημαντικό. Ἐξάλλου, ἤμουν καί ὁ μόνος πού εἶχα κάσκα γιά τόν ἥλιο, σάν κι αὐτή πού φοροῦν οἱ εὐπατρίδες Ἑγγλέζοι στίς Ἰνδίες. Τό ἄλλο σημαντικό ἦταν οἱ γνώσεις μου γιά τή γεωγραφία, ὅπως, λόγου χάρη, Κένουα, Κογκό, Ἀργεντινή, Βέλγιο. Κι ὅλα αὐτά, φυσικά, ἀπό τά γραμματόσημα. Ἐλεγα αἴφνης: «Στό Κογκό δέν μαγειρεύουνε στή φωτιά ὅπως ἐδῶ», κι ἀμέσως μέ κοίταζαν, ἄλλοι μέ ἀπορία καί ἄλλοι μέ θαυμασμό. Ἀκόμα, φυσικά περισσότερο, ὅταν τούς ἀποκάλυπτα ὅτι «στήν Τζαμάικα τά παιδιά ἔχουν φτερά καί πηδοῦν σάν ἀκρίδες». «Κι ὅταν μεγαλώσουν;», ρωτοῦσε κάποιος. «Δέν μεγαλώνουν ποτέ», ἀπαντοῦσα βιαστικά, μήπως προδοθῶ. «Καί πού τά ξέρεις;», θά ἴλεγε κανένα ἀπό κεῖνα τά ξυπόλυτα χωριατόπαιδα, πού ἴκαναν πάντα τόν ἐξυπνο. «Ἐχω πάει καί τά ἔχω δεῖ», τόν κάρφωνα, δίνοντας στή φωνή μου ὅσο γίνεται περισσότερη περιφρόνηση καί ἀκαταδεξία... Ἔτσι ὅλη τή μέρα, καθώς γυρνοῦσα ἢ βοηθοῦσα στή δουλειά, σκεφτόμουν τί ξυπνάδα θά πῶ τό βράδυ, γιά νά μέ θαυμάσουν.

Μιά μέρα ἀνακάλυψα τό ἀδύνατό τους σημεῖο: ἦταν ἡ θάλασσα! Κανείς ἀπό τούς ντόπιους δέν μποροῦσε οὔτε νά τή φανταστεῖ πῶς εἶναι: «Τόσο πολύ νερό; Καί πῶς δέν χύνεται;», ἦταν ἡ πρώτη ἀντίδραση. Φτάνανε στό σημεῖο νά δεχτοῦνε ὅτι μπορεῖ νά σηκώσει πάνω της μιᾶ βάρκα. Ὅταν ὅμως τούς ἔλεγε γιά πλοῖο, βάζανε τά γέλια. Καί μάλιστα σιδερένιο.

“Όλη τή μέρα σχεδιάζα νά τούς πῶ ὅτι εἶχα ἕνα τέτοιο πλοῖο, δικό μου, κι ὅτι ἐγώ τό κουμαντάριζα. “Όμως τελικά δείλιασα. Τούς διηγήθηκα μόνο πώς μέ τή δύναμή μου, καθισμένος μπροστά στήν πλώρη, τό ἀνεβοκατέβαζα, μιά πάνω μιά κάτω, καί τό βοηθοῦσα ἔτσι νά σχίζει τά κύματα καί νά προχωρεῖ πρὸς τά μπρός... “Όταν στριμώχτηκα, ὁ νομομηχανικός μέ συμπόνεσε καί βεβαίωσε πώς αὐτό «δέν εἶναι ζήτημα οὔτε ἡλικίας οὔτε δύναμης, ἀλλά τέχνης. Γεννιοῦνται αὐτοί οἱ ὀδηγητές πλοίων – ἔτσι ὀνομάζονται. Τούς διαλέγουν ἀπό μικρά παιδιά. Ἔχουν τό θεῖο δῶρο. Καί τούς ναυλώνουν σέ πλοῖα». Κατόπιν μέ κοίταξε σοβαρά, νά μήν καταλάβω ὅτι μέ κοροϊδεύει. Καί μοῦ εἶπε: «Σήμερα κουράστηκες καί πρέπει νά πλαγιάσεις νωρίς». Τήν ὥρα πού ἀπομακρυνόμουν, κάποιος ἐργάτης ρωτοῦσε: «Καί τότε τί γυρεύει ἐδῶ στά βουνά;». «Θά ξαναγυρίσει στή θάλασσα», εἶπε ὁ μηχανικός κι ἔκλεισε τήν κουβέντα. Στενοχωρέθηκα πολύ. Κάτι δέν πῆγε καλά. Ἴσως τό παράκανα, καί τώρα ὅλοι θά μέ κοροϊδεύουν, ὅπως στά Γιάννενα. Τί ἔπρεπε νά κάνω; Ἀποφάσισα νά τούς καταπλήξω τελειωτικά, ὄχι μέ λόγια, ἀλλά μέ ἔργα. Πρωί πρωί, διάλεξα τό πιό ψηλό μουλάρι, τό σκαρφάλωσα καί, πρὶν προλάβει κανείς νά μέ πάρει χαμπάρι, εἶχα φτάσει ἕνα χιλιόμετρο μακριά. Ἀφῆσα τό ζῶο νά μέ πηγαίνει ὅπου θέλει. Ἀλλωστε δέν εἶχα σκοπό. Τό μόνο πού ἤθελα ἦταν νά δοῦνε ὅτι λείπω, νά φοβηθοῦνε, νά τά παρατήσουν ὅλα καί νά τρέχουνε νά μέ γυρεύουνε, σάν τρελοί. Ἦταν μιά καλή ἐκδίκηση, σκεφτόμουν.

«Πρὸς τά πού πᾶμε;», μέ ρώτησε τό μουλάρι.

«Πήγαινε ὅπου θές, δέν ἔχω πρόγραμμα.»

«Ἐέρεις ποιό εἶναι τό πρόβλημά σου;», ἐπιμένει.

«Δέν ἔχω κανένα πρόβλημα», τοῦ ἀπαντῶ νευριασμένος γιά τήν ἀδιακρισία του.

«Ἄκου νά δεῖς», μοῦ λέει, «ἐγώ δέν μοιάζω μ’ αὐτούς τούς κουτοχωριάτες, πού τούς κοροϊδεύεις μέ τά παιδιά πού πηδοῦν σάν ἀκρίδες καί κάτι ἄλλα πού κινοῦν τά πλοῖα στή θάλασσα. Ἐγώ εἶμαι μουλάρι καί τά ἔχω τετρακόσια! Ἐέρεις τί σοῦ λείπει;»

«Τί μοῦ λείπει;»

«Σοῦ λείπει πού εἶσαι ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ καί δέν ἔχεις φτερά!»

Ἐπιασε τό σφυγμό μου. Πραγματικά, τό μουλάρι τά ἔχε τετρακόσια καί δέν μπορούσα νά τό ξεγελάσω ὅπως τούς ἄλλους. Ἐπρεπε νά τοῦ πῶ τήν ἀλήθεια. Σκέφτηκε λίγο καί μετά, γυρίζοντας τό κεφάλι, μέ ρώτησε ἐμπιστευτικά: